

Ranosrednjovjekovni arheološki lokaliteti na području Virovitičko-podravske županije

Šemper, Mihaela

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:762129>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Mihaela Šemper

**Ranosrednjovjekovni arheološki lokaliteti na
području Virovitičko-podravske županije**

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Ranosrednjovjekovni arheološki lokaliteti na području Virovitičko-
podravske županije

Završni rad

Student/ica:

Mihaela Šemper

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Tomislav Fabijanić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mihaela Šemper**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Ranosrednjovjekovni arheološki lokaliteti na području Virovitičko-podravske županije** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 18. rujna 2023.

Sadržaj

1.	Uvod	1
2.	Povijesni pregled prostora Virovitičko-podravske županije	3
3.	Pregled istraživanja ranosrednjovjekovnih lokaliteta na prostoru Virovitičko-podravske županije	8
4.	Ranosrednjovjekovna naselja na području Virovitičko-podravske županije.....	11
4.1.	Područje Pitomače	12
4.1.1.	Kladare – Orešje 1	12
4.2.	Područje Virovitice	12
4.2.1.	Petrovac	12
4.2.2.	Đota	14
4.2.3.	Đurađ istok	15
4.2.4.	Kiškorija jug	17
4.2.5.	Brezik.....	21
4.2.6.	Kresonci.....	22
4.3.	Područje Suhopolja	23
4.3.1.	Lipovac – Ivanac	23
4.3.2.	Gaćište – Rječinske bašče.....	24
4.3.3.	Gaćište – Rječina	24
4.4.	Područje Slatine.....	25
4.4.1.	Turbina 1.....	25
4.4.2.	Sladojevci – Lipa	27
4.4.3.	Sladojevci – Hrušćik - Brodišće	28
5.	Ranosrednjovjekovna groblja s područja Virovitičko-podravske županije.....	29
5.1.	Crkvari – Sv. Lovre	30
5.2.	Črlena Klisa – Pitomača	31
5.3.	Virovitica – Muškara	32

5.4. Zvonimirovo – Veliko polje	33
5.5. Josipovo	39
5.6. Suhopolje – Kliškovac	43
6. Slučajni nalazi.....	46
6.1. Virovitica - Deveti ribnjak.....	46
6.2. Japage	47
6.3. Potok Dabrovica	47
6.4. Orešac – Luka	48
6.5. Gačište – Okrugljak	49
6.6. Španat – Jugovac	49
6.7. Čađavica	50
7. Zaključak	53
8. Popis literature	56
Sažetak.....	61

1. Uvod

Virovitičko-podravska županija nalazi se u kontinentalnom dijelu Republike Hrvatske između središnje i istočne Hrvatske te je poveznica Podravine i Slavonije (Sl. 1.). Županija pripada regionalnom kompleksu zvanom Istočnohrvatska ravnica, koja obuhvaća dio hrvatske Baranje, istočnu Slavoniju te zapadni Srijem. Virovitičko-podravska županija dio je i Zapadne slavonske Podravine. Na sjeveru graniči s rijekom Dravom, a na jugu sa sjevernim obroncima Bilogore. Najvažnije središte je grad Virovitica, a ostala važnija središta su gradovi Slatina i Orahovica te općine Suhopolje i Pitomača.¹

Slika 1. *Županije u Republici Hrvatskoj s označenom Virovitičko-podravskom županijom*
(D. MAGAŠ, 2013, 293.) (obradila M. Šemper)

Prostor županije još je u antici bio izrazito važan, dijelom i zbog prometnog pravca podravske magistrale, koja je u županiji imala nekoliko putnih postaja, te antičkih urbanih mjesta poput Bolencija. Nadalje, kroz ovaj prostor su prolazili i novi narodi, npr. Avari i

¹ D. MAGAŠ, 2013, 133-452.

Slaveni koji dolaze u 6./7. stoljeću,² a obilježile su ga i pripreme i vođenje avarsko-franačkih ratova.³ Ovaj rad obuhvaća samo razdoblje ranog srednjeg vijeka, od početka 7. stoljeća do kraja 11. stoljeća, tj. od doseljavanja Slavena do vladavine Kolomana (1095.-1116.) i ulaska u zajednicu s Mađarima, a cilj rada je prikazati kako je izgledalo područje županije u ranom srednjem vijeku.

U ovom radu će se najprije prikazati povijesni pregled događaja u koje je bio uključen i prostor županije, zatim pregled istraživanja ranosrednjovjekovnih lokaliteta kao što su Zvonimirovo – Veliko polje, Josipovo (Ciganka), Suhopolje – Kliškovac i ostali, te će se opširnije opisati lokaliteti podijeljeni u tri skupine: naselja (npr. Virovitica – Kiškorija jug, Virovitica – Đurađ istok, Petrovac, Slatina – Turbina 1 itd.), groblja (npr. Crkvari – Sv. Lovre, Črlena Klisa – Pitomača, Zvonimirovo – Veliko Polje itd.) i slučajni nalazi poput nakita iz Čađavice, mača i sablje iz Suhopoljske Borove itd. Važno je napomenuti da se rad bavi samo lokalitetima objavljenim do pisanja ovog rada u srpnju 2023. godine, dok se izostavljaju lokaliteti koji se istražuju, a rezultati nisu objavljeni.

² H. GRAČANIN, 2007, 45.

³ Ž. TOMIČIĆ, 2000, 154.

2. Povijesni pregled prostora Virovitičko-podravske županije

Za razumijevanje povijesnih prilika na prostoru današnje Virovitičko-podravske županije, najprije treba prikazati povijesni pregled još od razdoblja Rimljana, koji su u kasnoj antici bili romanizirano autohtono stanovništvo.

Prije antike i dolaska Rimljana prostor županije naseljavala su keltska panonska plemena Taurisci i Skordisci. Područje je pripalo Rimskom Carstvu i svrstano u Provinciju Panoniju u 1. st. pr. Kr. Lokalna plemena su se tome protivila, što se vidi iz Batonovih pobuna od 6. do 9. g. nakon Krista, koje su se dogodile kao posljedica nametnutog poreza i prisilnog novačenja u rat. Prema povijesnim izvorima, nakon te pobune nastupilo je mirno vrijeme s manje otpora lokalnih plemena prema vlastima. Nedugo nakon ustanka, u 10. godini nakon Krista za vrijeme vladavine cara Trajana (98. – 117.), Provincija Panonija podijeljena je na Gornju i Donju Panoniju, s tim da je županija pripala Gornjoj Panoniji. Za vrijeme cara Dioklecijana (284. – 305.) provincija je ponovno podijeljena na Panoniju Saviju i Prvu Panoniju te Panoniju Drugu i Panoniju Valeriju. Županija je tada pripala Panoniji Saviji.⁴

Izgradnja infrastrukture, poput prometnica, započela je s uspostavom rimske moći u Panoniji. Osim u vojne svrhe, prometnice su služile i u trgovačke i političke svrhe te su olakšale putovanje vojnicima, vlastima, narodu i trgovcima, što je rezultiralo romanizacijom.⁵ Kroz Provinciju Panoniju te prostor županije prolazio je cestovni pravac koji je povezivao Ptuj (*Poetovio*), jedno od važnijih regionalnih središta, s Osijekom (*Mursa*).⁶ Ta cesta, osim u rimsko doba, bila je važna i za dolazak novih naroda koji su se tu nastanili, poput Avara i Slavena, ili su samo prolazili kroz bivša rimska naselja i postaje.⁷ Prema Jeruzalemskom itinerariju i Tabuli Peutingeriani, na tom prostoru nalazilo se nekoliko odmorišta i putnih postaja. Polazeći od zapada, prva je bila *Iovia* (današnje mjesto Turnašica pored Špišić Bukovice), zatim je cesta prolazila podno obronaka Bilogore kod mjesta *Cocconis* (današnja Špišić Bukovica), sljedeća postaja je bila *Sirotis/Serota* (mjesto Taborište istočno od Virovitice) te je cesta dalje išla sjeveroistočno prema Orešcu (*Bolentio/Bolenta*), zadnjoj postaji u županiji, a zatim prema Vaškoj gdje se nastavljala uz tok Drave sve do *Murse* (Osijeka) (Sl. 2.).⁸

⁴ S. SALAJIĆ, 2019, 20-21.

⁵ S. SALAJIĆ, 2019, 22.

⁶ H. GRAČANIN, 2010, 10-23.

⁷ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 347.

⁸ H. GRAČANIN, 2010, 10-23.

Slika. 2. Postaje na mapi TabulaPeutingeriana (Iovia – Sirodis – Bolentio) (preuzeto s <https://www.omnesviae.org/viewer/>) (pristup 26.7.2023.) (obradila M. Šemper)

Unutarnji nemiri rezultirali su brojnim promjenama vlasti, a Rimsko Carstvo postupno je slabilo. Barbarska plemena, posebice Huni i Ostrogoti, iskoristila su slabljenje državne strukture i granica u svoju korist, uvelike pridonijevši padu Rimskog Carstva.⁹ Nova prekretnica nakon kasne antike, seobe naroda i dolaska Huna bio je slom hunske vlasti početkom druge polovice 5. stoljeća, kada su na prostor njihova vladanja stigli Istočni Germani tj. Ostrogoti. Ostrogoti se nisu dugo zadržali na prostoru Panonije jer su već 473. godine otišli u Italiju i ponovno otvorili prostor Panonije za dolazak novih naroda. Među tim narodima nalazili su se Gepidi, Svevi, Protoslaveni¹⁰ te Langobardi, koji dolaze 527. godine na prostor južno od Drave te vlast nad područjem Panonije drže uz privolu cara Istočnog Rimskog Carstva.¹¹ Kao i Gepidi, Langobardi se nisu dugo zadržali te 568. odlaze u Italiju i prostor njihova vladanja od tada pripada novom narodu – Avarima.¹² Pad Sirmija 582. godine u avarske ruke otvorio je put velikoj seobi Avara i Slavena, ne samo na prostor Panonije, već i kroz međuriječje Drave i Save prema jugu na prostor Dalmacije te prema zapadu na prostor Istre i Alpa (Sl. 3.).¹³

⁹ S. SALAJIĆ, 2019, 25.

¹⁰ H. GRAČANIN, 2008, 18-19.

¹¹ H. GRAČANIN, 2007, 36-37.; H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 345.

¹² H. GRAČANIN, 2007, 45.

¹³ Ž. TOMIČIĆ, 2000, 143.; H. GRAČANIN, 2008, 24.

Slika 3. Seoba Slavena i Avara tijekom 6. stoljeća (približno naznačen prostor Virovitičko-podravske županije) (Ž. TOMIČIĆ, 2000, 145.) (obradila M. Šemper)

Nakon poraza kod Carigrada 626. godine Avari centar prebacuju s istočnog Balkana na zapadni dio svog kaganata. Posljedica ovoga je prebacivanje fokusa na obranu granica te promjene u životnim navikama, tj. s nomadskog načina života prebacili su se na zemljoradnju i stočarstvo, a s tim se povećao broj naselja. Arheološki dokaz o ranom dobu vlasti Avara i Slavena na prostoru Županije za sada je samo raskošni srebrni nakit iz dvojnog groba kneževskog para iz mjesta Čađavice, istočno od grada Slatine.¹⁴

Djelomično miran suživot autohtonog stanovništva s novopridošlim plemenima nije dugo trajao. U 8. stoljeću na granice Avarskog Kaganata pristigla je nova sila – Franci. Avarski prijedlog o mirovnom sporazumu oko granica Franci su odbili te su krajem 8. stoljeća započeli rat s ciljem uništenja Avarskog Kaganata. Franci su najvjerojatnije u Panoniju ušli kroz isti prometni pravac kojim su se poslužili i par stoljeća prije pridošla plemena, a sada stari panonski stanovnici.¹⁵ O borbama Franaka i Avara na pravcima uzduž rijeke Drave svjedoči i nalaz iz uništenog avarskog groba iz suhopoljske Borove, nomadski tip kasnoavarskog željeznog koplja i sablja datirani na kraj 8. ili početak 9. stoljeća tj. u vrijeme avarsko-franačkih ratova.¹⁶

Južna Panonija potpala je pod Franke 796. godine te su već 803. uspostavili vlast na novoosvojenom prostor koji su nazvali Donja Panonija, s rijekama Dravom i Dunavom kao granicama na sjeveru i istoku te rijekama Sutlom, Kupom i Savom na jugu. Središte je bilo u Sisku, a cijeli prostor bio je pod upravom furlanskog vojvode. Pod Francima je započeo

¹⁴ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 348.

¹⁵ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 350.

¹⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2000, 154-155.

proces pokrštavanja avarskih i slavenskih plemena te obnova crkvene organizacije.¹⁷ Nadalje, pod njihovim utjecajem može se navesti ponovno javljanje kosturnog pokapanja pokojnika u groblja na redove.¹⁸

Zanimljivo je kako Franci u svojim izvorima od 796. godine razdvajaju Slavene od Avara, što implicira da su ih počeli uvažavati kao političke protivnike uz Avare. Ranije ih vjerojatno nisu spominjali zbog zajedničkog života te zbog miješanja jezika, običaja i kulture.¹⁹

Sljedeći događaj bitan za Donju Panoniju je ustanak vojvode Donje Panonije i vjerojatno slavenskog kneza Ljudevita. Ustanak se može protumačiti kao još jedan od prethodnih avarskih ustanaka protiv Franaka. Ljudevit se isprva žalio franačkom kralju zbog grubosti i nesnošljivosti forojulijuskog markgrofa, što su Franci odbacili kao lažne tvrdnje. Ljudevitov ustanak počeo je 819. i trajao do 823. godine kada su Franci ugasili pobunu.²⁰ Novu nestabilnost doveli su Bugari s prodorima 827. i 829. godine, no i to su Franci riješili 831. godine mirovnim sporazumom. Krajem 9. stoljeća prostorom Donjopanonske kneževine još je uvijek upravljao franački vazal knez Braslav.²¹

Nakon Bugara u Panoniju provaljuju i Mađari, koji stižu 894. godine. Mađari uspijevaju do kraja uzdrmati franačku vlast u Panoniji te početkom 10. stoljeća propada franačka vlast, a s njom i Donjopanonske kneževine. Područje Podravine nije bilo na meti Mađara, već su se oni bazirali na upade u Italiju te je tu situaciju iskoristilo Hrvatsko kraljevstvo s vladarom Tomislavom, koji je svoju vlast proširio sve do Drave.²²

O stabilizaciji i poboljšanim životnim uvjetima svjedoče i nalazi sve više naselja i groblja datiranih tijekom 9. i 10. stoljeća na prostoru Međuriječja te tako i na prostoru županije. Tijekom 10. stoljeća na prostor Podravine i Slavonije iz Karpatske kotline stizala je bjelobrdaska kultura, čije nalaze možemo vidjeti u grobljima istraživanim na području županije. Rezultati provedenih istraživanja na osteološkim materijalima s tih groblja pokazali su širenje starohrvatske populacije sve do južne Panonije. Može se zaključiti kako su se održale čvršće veze između prijadranske hrvatske države te zaleđa u zapadnom i središnjem Međuriječju.²³

¹⁷ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 352.; K. FILIPEC, 2015, 72.

¹⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 524.

¹⁹ K. FILIPEC, 2015, 72.

²⁰ K. FILIPEC, 2015, 100-103.

²¹ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 352-357.

²² H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 357-358.

²³ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 360.

U prvoj polovici 11. stoljeća na zapadnom međuriječju radilo se na uspostavljanju županija, no u povijesnim izvorima i ispravama hrvatskih vladara nema imena Slavonije te se ne može govoriti o slavonskom banatu ili dukatu na čelu s banom. O banu se može govoriti tek od druge polovice 11. stoljeća, kada je kralj Petar Krešimir IV (1058. – 1074.) Dmitru Zvonimiru dao na upravljanje sjeverozapadni dio Hrvatskog Kraljevstva. Osim Zvonimira, u ispravama se spominje i ban Gojčo, koji je obnašao dužnost u razdoblju između 1060. i 1069. godine. Zvonimir 1070. godine proširuje vlast do Hrvatskog primorja i Kvarnera.²⁴

U proljeće 1091. godine preko rijeke Drave u blizini naselja Vaška kod grada Slatine prelazi Ladislav I. (1077.-1095.), mađarski kralj iz dinastije Arpadovića, i pokorava područje gotovo cijelog Hrvatskog Kraljevstva.²⁵ Potvrdu njegova vladanja na prostoru županije pronalazimo na groblju Zvonimirovo – Veliko polje, gdje je pronađen njegov srebrni denar.²⁶ Na taj prostor postavlja nećaka Almoša, koji se nije uspio nametnuti, te na prijestolje dolazi novi mađarski kralj Koloman (1095. – 1116., u Hrvatskoj od 1102.).²⁷ Kao i za Ladislava, srebrni denar kralja Kolomana pronađen je na groblju Suhopolje – Kliškovac.²⁸ S kraljem Kolomanom, početkom 12. stoljeća, završava hrvatski rani srednji vijek, a Hrvatsko Kraljevstvo prelazi pod ugarsku vlast pod dinastijom Arpadovića.²⁹

²⁴ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 360-361.

²⁵ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 361.

²⁶ M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 70.; Ž. TOMIČIĆ, 2021, 166.

²⁷ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 361.

²⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 485.

²⁹ H. GRAČANIN, S. PISK, 2015, 361.; K. FILIPEC, 2015, 227.

3. Pregled istraživanja ranosrednjovjekovnih lokaliteta na prostoru Virovitičko-podravske županije

Jedno od prvih istraživanja na području Virovitičko-podravske županije je istraživanje srebrnih nalaza iz Čađavice o kojima je Zdenko Franjetić 1929. godine javio Arheološkom muzeju u Zagrebu. Pripreme za istraživanje o izvoru nalaza započete su te iste godine kada se tadašnji ravnatelj muzeja, profesor Viktor Hoffiller uputio u Čađavicu kako bi ispitao stanovnike o nalazu i obišao teren. Tridesetak godina kasnije, u lipnju 1958. godine, napravljeno je i reviziono istraživanje tog groba,³⁰ o čemu su izvještaj napisale Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović.³¹ No nalazi iz Čađavice nisu prvi iz Županije koji su dospjeli u neki muzej. Naime, to su brončane naušnice bjelobrdskeg tipa s lokaliteta Kliškovac iz Suhopolja, koje su dospjele kao poklon u Arheološki muzej u Zagrebu 1913. godine zahvaljujući mjesnom ljekaru Stjepanu Topleku.³² Istraživanje ovog lokaliteta je provedeno tijekom travnja i svibnja 1989. godine pod vodstvom Instituta za arheologiju u Zagrebu u suradnji s Gradskim muzejom Virovitica. Tada su djelatnica Gradskog muzeja u Virovitici Silvija Salajić i Željko Tomičić iz Instituta za arheologiju pregledali usjek za trasu željezničke pruge Virovitica – Suhopolje i otkrili položaje ljudskih kostura.³³ Naknadni obilasci tog položaja potvrdili su potrebu o preventivnoj zaštiti, koju je pokrenuo Institut za arheologiju.³⁴ Od te iste godine do 2009. godine organizirana su arheološka istraživanja predvođena Željkom Tomičićem, voditeljem istraživanja, na lokalitetima Josipovo (Ciganka), Zvonimirovo – Veliko Polje i Suhopolje – Kliškovac.³⁵

Od 1988. godine počela su veća zanimanja za istraživanja na području Virovitičko-podravske županije. Ustanove koje su se bavile istraživanjima su Gradski muzej u Virovitici, Zavičajni muzej grada Slatine, Arheološki muzej u Zagrebu te Institut za arheologiju u Zagrebu, koji je proveo projekt *Arheološke topografije VPŽ* te pilot-projekt *Arheološka topografija područja grada Slatine*.³⁶ U istoj godini započela su i sustavna istraživanja razdoblja srednjeg vijeka u okviru projekta *Geneza i kontinuitet bjelobrdske kulture u Hrvatskoj* pod vodstvom Instituta za arheologiju u Zagrebu. Ta pokusna istraživanja provodila

³⁰ Ž. DEMO, 2014, 58.; Z. VINSKI, 1958, 47.

³¹ Z. VINSKI, 1958, 47.; Autor Z. Vinski se poziva na izvještaj K. Vinski Gasparini i S. Ercegović, *Izvještaj o pokusnom iskopanju u Čađavici*, br. 151/4 od 3 VII. 1958, u arhivi Arheološkog muzeja u Zagrebu

³² Ž. TOMIČIĆ, 1997, 19.

³³ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2006, 40.

³⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2009, 233.

³⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 40.

³⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 14.

su se na lokalitetu Josipovo (Ciganka) u općini Sopje te 1989. na lokalitetu Črlena Klisa u blizini Pitomače, a obavljen je i terenski obilazak lokaliteta Kliškovac u Suhopolju.³⁷

U razdoblju od 1988. do 1997. godine provedena su istraživanja na lokalitetima Josipovo (Ciganka) i Zvonimirovo – Veliko polje u općini Suhopolje, na lokalitetu Črlena Klisa – Pitomača obavljena su pokusna sondažna istraživanja te su se provela detaljnija rekognosciranja lokaliteta Kliškovac. Zatim, u razdoblju od 1993. do 1995. godine ponovno su obavljena istraživanja na lokalitetu Zvonimirovo – Veliko polje, 1995. godine sondažna istraživanja na Josipovu (Ciganka), gdje je istraženo 12 grobnih cjelina te je odrađen terenski pregled novih bjelobrdskih lokaliteta u općini Sopje. Pokusna istraživanja na lokalitetu Zvonimirovo – Veliko polje provodila su se od 1994. do 2004. godine u organizaciji Instituta za arheologiju u Zagrebu s voditeljem istraživanja Željkom Tomičićem u suradnji s Gradskim muzejom Virovitica te su istražene ukupno 42 grobne cjeline koje pripadaju razdoblju ranog srednjeg vijeka.³⁸

Tijekom srpnja 1989. godine Institut za arheologiju, u suradnji s Gradskim muzejom Virovitica i Zavičajnom muzejskom zbirkom Pitomače, obavio je pokusna arheološka iskopavanja na položaju Črlena Klisa – Pitomača. Na sjeverozapadnom i jugoistočnom rubu zaravni otvorene su dvije pokusne arheološke sonde te su otkriveni dijelovi dvoslojnog srednjovjekovnoga groblja.³⁹

Godine 1997. Željko Tomičić izdao je i knjigu pod naslovom *Zvonimirovo i Josipovo groblja starohrvatskoga doba u Virovitičko-podravskoj županiji* o pregledu istraživanja na grobljima Zvonimirovo – Veliko polje i Josipovo (Ciganka) te povijest i pregled istraživanja virovitičkog kraja.

Početak 21. stoljeća obilježen je knjigom *Arheologija Virovitičkog kraja* umirovljene djelatnice virovitičkog muzeja Silvije Salajić, koja je sažela i opisala do tada istraživane lokalitete i povijest virovitičkog kraja. Nekoliko godina nakon toga važan događaj za arheologiju bila su istraživanja vezana uz radove za izgradnju virovitičke obilaznice 2005. godine. Među otkrivenim lokalitetima nalaze se i lokaliteti od velike važnosti za razumijevanje naselja u ranom srednjem vijeku – Kiškorija jug, Đota i Đurađ istok u Virovitici. Nakon završetka istraživanja, 2007. godine, u virovitičkom muzeju održana je izložba i izdan je katalog o rezultatima.⁴⁰

³⁷ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 15.

³⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 15-38; Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 453-466.

³⁹ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 69.

⁴⁰ S. SALAJIĆ, 2008, 15-17.; S. SALAJIĆ, 2017, 197-198.

Na istočnom kraju županije, nekoliko godina prije istraživanja na obilaznici, vođena su sustavna istraživanja od 2003. do 2012. godine u mjestu Crkvari na lokalitetu Sv. Lovro u organizaciji Instituta za arheologiju u Zagrebu pod vodstvom Željka Tomičića, a od 2005. Tatjane Tkalčec. Istraženo je ukupno 555 grobnih cjelina s četirima horizontima pokapanja, od ranog srednjeg vijeka do novog vijeka.⁴¹ Od 2005. do 2009. godine ponovno se istraživalo na dijelu naselja pokraj groblja Suhopolje – Kliškovac, gdje je istraženo ukupno 145 grobnih cjelina.⁴²

Tijekom izgradnje slatinske obilaznice, pronađen je i niz lokaliteta s nalazima ranosrednjovjekovnih naselja poput lokaliteta Sladojevci – Hrušćik (istraživan 2009. i 2010. godine)⁴³ i Sladojevci – Lipa (istraživan 2010. godine).⁴⁴ Godine 2013. ponovno je pokrenut niz istraživanja prilikom izgradnje buduće dionice podravske brze ceste u kojima su novootkriveni i istraživani lokaliteti Virovitica – Kresonci, gdje je pronađeno ranosrednjovjekovno naselje,⁴⁵ Virovitica – Muškara, s nalazom bjelobrdske naušnice i ulomaka keramike,⁴⁶ i Virovitica – Brezik, gdje je istraženo ranosrednjovjekovno naselje.⁴⁷ Godine 2016. Muzej grada Koprivnice provodio je zaštitna istraživanja na lokalitetu Virovitica – Petrovac, gdje je istraženo višeslojno naselje.⁴⁸ U konačnici, 2019. godine izdana je nova knjiga Silvije Salajić *Orešac – prije i poslije Bolencija* s pregledom ranosrednjovjekovnih lokaliteta, poglavito na suhopoljskom području.

⁴¹ T. TKALČEC, 2014, 73-75.

⁴² Ž. TOMIČIĆ, 2009, 237.; Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 487.

⁴³ B. MALJKOVIĆ, 2011, 156.

⁴⁴ S. GALIOT, 2011, 164-165.

⁴⁵ M. MILETIĆ, 2014, 139.

⁴⁶ T. JERONČIĆ, A. PARO, 2014, 141-143.

⁴⁷ A. NAKIĆ, D. MARTINOV, 2014, 137-138.

⁴⁸ R. ČIMIN, 2021, 203-204.

4. Ranosrednjovjekovna naselja na području Virovitičko-podravske županije

Naselja ranosrednjovjekovnog razdoblja većinom su smještena uz obalu rijeke ili potoka te podno padina gorja. U naseljima se pronalaze ostaci stambenih namjena, gospodarskih objekata, vatrišta, jama itd.⁴⁹ Za sada, najstariji naseobinski objekt iz ranog srednjeg vijeka u županiji je onaj s lokaliteta Petrovac pokraj Virovitice gdje je pronađen objekt sa zapunom ulomaka keramičkog posuđa i ugljena. Ugljen je iskorišten za radiokarbonsko datiranje, koje je pokazalo da objekt datira iz druge polovice 6. ili iz prvog desetljeća 7. stoljeća.⁵⁰ Sedmom stoljeću pripadaju gospodarski objekt i peć s lokaliteta Virovitica – Đota,⁵¹ objekti s lokaliteta Virovitica – Brezovica⁵² te objekti s lokaliteta Slatina – Turbina 1, čiji se nalazi datiraju u sredinu 7. stoljeća.⁵³ Za sada, od materijala je svima zajednička keramika s motivom valovnice. Sljedeći period koji se može uočiti je u trajanju od druge polovice 9./početka 10. stoljeća do prve polovice 11./početka 12. stoljeća. Ti objekti potječu s lokaliteta Đota,⁵⁴ Đurađ istok,⁵⁵ Kiškorija jug u Virovitici, s prvom fazom od kraja 8. stoljeća i drugom fazom od kraja 9. stoljeća,⁵⁶ te pristanište i vatrište s lokaliteta Virovitica – Kresonci.⁵⁷ Većina stambenih objekata je loše sačuvana, osim poluukopane kuće s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug, za koju je napravljena rekonstrukcija.⁵⁸

Osim stambenih objekata, na lokalitetima su istraživane i peći te gospodarski objekti i objekti nepoznatih namjena. Za gospodarstvo u ranom srednjem vijeku primjer je Virovitica – Kiškorij jug s pronađenim nalazom željezne motike i sjemenki žitarica, što upućuje na poljoprivredu, no i na stočarstvo.⁵⁹

Lokaliteti su grupirani uz veća mjesta u županiji, točnije uz općine Pitomača i Suhopolje te uz gradove Virovitica i Slatina, a redoslijed lokaliteta započinje od zapadnog do istočnog kraja županije (Sl. 4).

⁴⁹ T. TKALČEC, T. SEKELJ IVANČAN, S. KRZNAR, 2021, 71-103.

⁵⁰ R. ČIMIN, 2021, 207.; Prema radiokarbonskoj analizi uzorka ugljenadobivena je kalibrirana 591 ± 29 godina.

⁵¹ D. LOŽNJAK, DIZDAR, 2006, 50.

⁵² A. NAKIĆ, D. MARTIN, 2014, 138.

⁵³ M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 64.

⁵⁴ D. LOŽNJAK, DIZDAR, 2006, 50.

⁵⁵ S. SALAJIĆ, 2017, 199.

⁵⁶ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 337.

⁵⁷ M. MILETIĆ, 2014, 140.

⁵⁸ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2010, 220.

⁵⁹ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 344.

Slika 4. Označeni lokaliteti naselja na karti Virovitičko-podravnske županije (obradila: M. Šemper)

4.1. Područje Pitomače

4.1.1. Kladare – Orešje 1

Lokalitet Orešje 1 nalazi se između općine Pitomače i naselja Podravske Sesvete. Josip Cugovčan, mještalinin iz Podravske Sesvete, otkrio je na većem dijelu lokaliteta ulomke keramičkih posuda iz slojeva naselja brončanog doba, mlađeg željeznog doba, antike i srednjeg vijeka (rani, razvijeni i kasni).⁶⁰

4.2. Područje Virovitice

4.2.1. Petrovac

Lokalitet Petrovac smješten je u sjevernom dijelu Virovitice u blizini bivše tvornice šećera (Sl. 5.). Toponim Petrovac spominje se još u 15. stoljeću kao manje naseljeno selo samostalnog plemićkog posjeda odvojenog od vlastelinstva susjednog naselja.⁶¹

⁶⁰ I. VALENT, I. ZVIJERAC, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 19.

⁶¹ R. ČIMIN, 2021, 215.

Slika 5. Naselje Petrovac na karti iz druge polovice 19. st. (R. ČIMIN, 2021, 213.)

Istraživanjima je utvrđeno višeslojno naselje te su pokretni nalazi pokazali da je naselje bilo aktivno u razdobljima srednjeg brončanog doba, mlađeg željeznog doba, ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Naselje iz ranog srednjeg vijeka pripisuje se staroslavenskim zajednicama te se ne može povezati s mlađim slojevima srednjeg vijeka zbog barem petostoljetnog prekida korištenja naselja.⁶²

Ranosrednjovjekovni objekt protumačen je kao ostatak poluukopane kuće pravokutnog tlocrta s okomitim i blago zakošenim stjenkama i ravnim dnom s blagim padom prema zapadnom kraju (Sl. 6.). Na istočnoj stijenci nalazila se rupa od stupa koja je mogla imati funkciju vertikalne osnove krovne konstrukcije. Otkrivena je i veća količina kućnog lijepa s negativima drvenog pruća, što ukazuje da je kuća imala drveno-zemljane zidove koji su bili zapaljeni. U zapuni objekta prikupljeni su ulomci keramičkog posuđa i uzorci ugljena koji su bili korišteni za radiokarbonsko datiranje, kojim je dokazano da objekt pripada drugoj polovici 6. ili prvim desetljećima 7. stoljeća.⁶³

⁶² R. ČIMIN, 2021, 203-207.

⁶³ R. ČIMIN, I. VALENT, 2017, 187.; R. ČIMIN, 2021, 207.

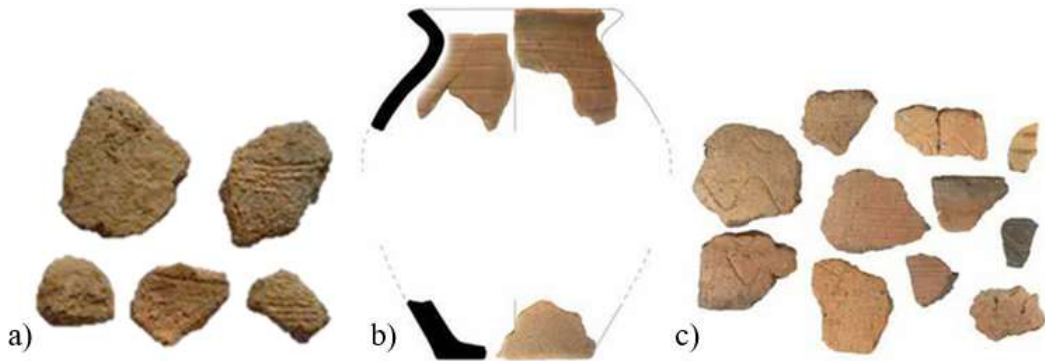
Slika 6. Ranosrednjovjekovni objekt na lokalitetu Petrovac kod Virovitice (R. ČIMIN, I. VALENT, 2017, 187.)

4.2.2. Ćota

Lokalitet Virovitica – Ćota nalazi se na sjeverozapadnom dijelu grada Virovitice. U istraživanjima lokaliteta obuhvaćen je sjeverni dio naselja, koji je sadržavao nalaze iz starijeg željeznog doba i ranog srednjeg vijeka.⁶⁴ Za datiranje ranosrednjovjekovnog dijela nizinskog otvorenog naselja iskorišteni su ostaci keramike, prema kojoj se naselje datira u prijelaz 9. na 10. stoljeće, te radiokarbonska analiza pougljenjenih greda i ugljena iz jama, koja je pokazala da se dvije jame datiraju u 10./11. stoljeće, a poluukopani gospodarski objekt u 7. stoljeće. Od nalaza iz šest objekata prevladavaju keramički ulomci lonaca ukrašeni urezanim valovnicama i vodoravnim linijama uz malobrojne nalaze kućnog lijepa i jedan željezni predmet (Sl. 7.).⁶⁵

⁶⁴ D. LOŽNJAK, DIZDAR, 2006, 48; T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2008, 113.

⁶⁵ D. LOŽNJAK, DIZDAR, 2006, 49-50.

Slika 7. Keramički ulomci s kraja 7. i prve polovice 8. stoljeća (a), keramički ulomci s kraja 10. i prve polovice 11. stoljeća (b, c) s lokaliteta Virovitica –Đota (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2008, 119-122.)

Zanimljivo je otkriće srednjovjekovne peći, čiji je donji sloj datiran prema ulomcima keramike u prvu polovicu 7. stoljeća, a gornji sloj u prvu polovicu 8. stoljeća (Sl. 8.). Ti podaci upućuju na dugotrajno korištenje peći.⁶⁶

Slika 8. Srednjovjekovna peć s lokaliteta Virovitica –Đota (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2008, 114.)

4.2.3. Đurađ istok

Lokalitet Virovitica – Đurađ istok nalazi se na jugozapadnom dijelu Virovitice, uz cestu koja vodi prema prigradskom naselju Sveti Đurađ. Na lokalitetu su razdvojeni zapadni dio, s prevladavajućim nalazima starčevačke i vinkovačke kulture, te istočni, s nalazima iz

⁶⁶ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2008, 114.

mlađeg željeznog doba i ranog srednjeg vijeka (Sl. 9.). Lokalitet Virovitica – Đurađ istok primjer je manjeg naselja s kontinuitetom u 9. i 10. stoljeću.⁶⁷

Slika 9. *Arheološka istraživanja na lokalitetu Virovitica – Đurađ istok (S. SALAJIĆ, 2017, 198.)*

S lokaliteta iz razdoblja ranog srednjeg vijeka potječu tri sloja s nalazima keramike te s ulomcima žbuke od pečene gline. Za prepoznavanje i datiranje keramike poslužila je keramika s lokaliteta Ledine kod Torčeca zbog velike sličnosti te radiokarbonska analiza. Od oblika keramike, najčešći oblici bili su ulomci lonaca i vrčeva ukrašeni motivima valovnice i češljaste valovnice (Sl. 10.). Među tehnikama ukrašavanja keramike prevladava ukrašavanje valjkom, što je karakteristično za prijelaz iz ranog u razvijeni srednji vijek.⁶⁸

Slika 10. *Ulomci keramike ukrašeni s valjkom, motivima valovnice i češljaste valovnice s lokaliteta Virovitica – Đurađ istok (S. SALAJIĆ, 2017, 199-200.)*

⁶⁷S. SALAJIĆ, 2017, 198-202.

⁶⁸S. SALAJIĆ, 2017, 199-202.

Osim uobičajenih ulomaka keramike, žbuke od pečene gline i kamena, pronađen je i manji komad željeza i brončana brazdasta manja perla datirana na kraj 10. i početak 11. stoljeća (Sl. 11.).⁶⁹

Slika 11. *Brončana brazdasta perla s lokaliteta Virovitica – Đurađ istok (S. SALAJIĆ, 2017, 200.)*

4.2.4. Kiškorija jug

Lokalitet Virovitica – Kiškorija jug nalazi se na zapadnom ulazu u grad Viroviticu i istočno od sela Korija. Rekognosciranjem terena uočeni su ulomci srednjovjekovne keramike te je daljnjim zaštitnim istraživanjima utvrđeno da se osim srednjovjekovnog naselja tu nalazilo i rimsko selo. Rimsko selo egzistiralo je od 2. do sredine 5. stoljeća, a ranosrednjovjekovno naselje od 8. do 10. stoljeća. Lokalitet se nalazi ispod obronaka planine Bilogore, kuda su u razdoblju antike prolazile dvije važne prometnice, cesta koja je spajala centre Petovij i Mursu te plovna rijeka Drava. Za rimsko selo za sada se ne zna njegovo izvorno ime, no zna se da je pripadalo rimskoj provinciji Gornjoj Panoniji, a u kasnoj antici Panoniji Saviji. Rimsko naselje bilo je povezano s više naselja i gradova poput *Cocconis* (Špišić Bukovica), *Serotis/Sirotis* (područje Virovitice) te *Bolentio* (Orešac), a to je zasigurno bio i jedan od razloga zašto se i ranosrednjovjekovno naselje smjestilo na tom području uz povoljni prirodni smještaj za poljoprivrednu i stočarsku djelatnost te blizinu potoka Ođenica.⁷⁰

Istraživanje je obuhvatilo samo dio srednjovjekovnog naselja tj. 27 objekata kojima pripadaju kuće, dvije peći, stupovi te objekti nepoznatih namjena (ostaci kuća, radni ili

⁶⁹S. SALAJIĆ, 2017, 199.

⁷⁰K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 19-23.

gospodarski objekti). Prema koncentraciji nalaza zaključeno je da se središte naselja nalazilo na zapadnom, neistraženom dijelu lokaliteta.⁷¹

Prema analizi nalaza lokalitet se može podijeliti na dva ranosrednjovjekovna horizonta: horizont I koji se datira na kraj 8. i u 9. stoljeće te horizont II koji se dijeli na horizont IIa od kraja 9. i početka 10. stoljeća te horizont IIb od druge trećine 10. stoljeća (Sl. 12.).⁷²

Slika 12. Plan sjevernog dijela (lijevo) te srednjeg i južnog dijela (desno) lokaliteta Virovitica – Kiškorija jugs naznačenim arheološkim cjelinama (horizont I crvenom bojom, horizont II zelenom bojom) (K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 338.)

Starijem horizontu pripadaju objekti na sjeveru lokaliteta (SJ 20, 30, 119) te u središnjem dijelu južne strane (SJ 1178, 1212, 1236, 1242, 1062/2030). Od nalaza se

⁷¹ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 337.

⁷² K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 337.

pojavljaju lonci s jednostavnom profilacijom koso odsječenog ili zaobljenog ruba s motivom češljaste valovnice i ravnih vodoravnih linija te motivi okomitih uboda rađeni također češljastim predmetom (Sl. 13.).⁷³

Slika 13. *Rekonstruirani lonci iz starijeg horizonta s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug*
(K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 342)

Prvom dijelu mlađeg horizonta pripadaju objekti na jugu lokaliteta (SJ 1358, 2152+2305, 1721, 1817), a drugom dijelu mlađeg horizonta oni na sjeveru (SJ 369, 523, 621, 623, 629) (Sl. 12.). Od nalaza prevladava keramika ukrašena kotačićem s motivima plitke češljaste valovnice te ukras jednostruke valovnice na ramenu i niz jednostrukih linija na trbuhu lonca. U horizontu IIb karakterističan je izostanak kotačića te se sve više koristila jednostruka valovnica i vodoravne linije. Rubovi posuda su u ovom mlađem horizontu koso odsječeni te se naglašava rame posude.⁷⁴

Jedna od triju nastambi bila je dovoljno sačuvana za tipološko određenje te konstrukciju (Sl. 14.). Nastamba je imala nepravilan kvadratni tlocrt, s blago ukopanom površinom te s peći u jugozapadnom kutu, u kojemu je pronađena željezna motika (Sl. 15.). Unutar kuće uočene su dvije jame za dva manja stupa. Po površini kuće pronađeno je puno nalaza kućnog lijepa, što pokazuje da su stijenke kuće bile od blata, krov od slame, a podnica nije bila sačuvana. Jedan duboko ukopani stup nalazio se po sredini svakog zabatnog zida, čineći osnovnu konstrukciju krova, čije su stranice ležale na bočnim, malo uzdignutim drvenim zidovima. Prema analizi pronađenih ulomaka keramike, kuća je datirana od kraja 8. do kraja 9. stoljeća, odnosno pripada prvom horizontu naselja.⁷⁵

⁷³ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 337-338.

⁷⁴ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 338-341.

⁷⁵ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 341-342.

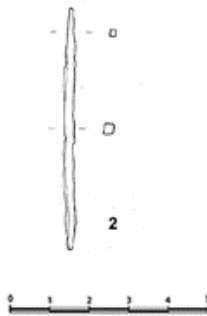
Slika 14. *Rekonstrukcija kuće s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2010, 221.)*

Slika 15. *Željezna motika i šilo iz starijeg horizonta s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug (K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 344.)*

Osim željezne motike, među metalne predmete pripada i željezno šilo iz objekta nepoznate funkcije datirano od kraja 8. do kraja 9. stoljeća, odnosno u vrijeme starijeg horizonta naselja (Sl. 16.).⁷⁶

⁷⁶ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 343.

Slika 16. *Željezno šilo s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug (K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 346.)*

Ranosrednjovjekovnom sloju pripada 17 životinjskih kostiju i zuba od ovce ili koze te goveda, a za ostale životinje poput svinja i konja može se samo nagađati da su tu bile prisutne. Od arheobotaničkih nalaza prisutni su ostaci žitarica (krušna pšenica, proso, pir i raž) i sjemenke vinove loze. Najviše nalaza pronađeno je u objektu koji je protumačen kao ostatak krušne peći. Pretpostavljeno je da su se žitarice uzgajale na širem području naselja te su se koristile za osobnu uporabu i trgovinu.⁷⁷

Ranosrednjovjekovno naselje bilo je tipično otvoreno raštrkano ruralno naselje na umjereno povišenoj padini brežuljka s potokom i bogatim plodnim tlom u blizini. Prema pronalasku kamenih žrvnjeva i željezne motike, kao i arheobotaničkih ostataka žitarica pronađenih u peći, zajednica je u starijem horizontu naselja bila prvenstveno usmjerena na poljoprivredu i obradu tla. Ne treba zanemariti ni poljoprivredu u mlađem horizontu, no pretpostavlja se da su se ljudi bavili i uzgojem domaćih životinja i proizvodnjom mliječnih proizvoda.⁷⁸

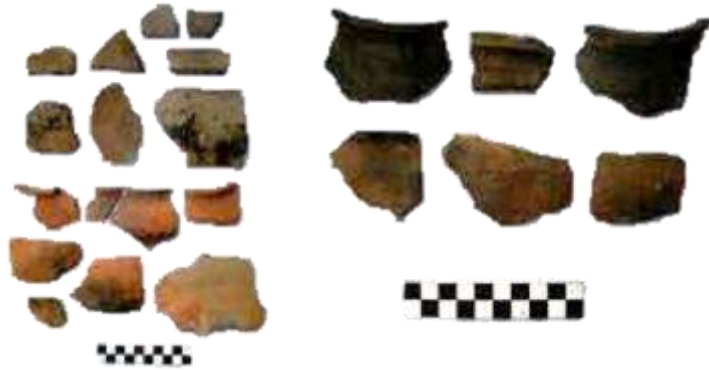
4.2.5. Brezik

Lokalitet Virovitica – Brezik nalazi se sjeveroistočno od grada Virovitice te sjeverno od prigradskog naselja Čemernica. Tijekom istraživanja pronađeno je pet objekata s ulomcima keramike koji pripadaju u više razdoblja te upućuju na postojanje naselja u trajanju od 7. do 10. stoljeća s mogućim kontinuitetom ili ponovnim naseljavanjem sve do 12. stoljeća. Keramički ulomci datirani su pomoću usporedbe s keramičkim ulomcima s ostalih ranosrednjovjekovnih lokaliteta u razdoblje od 7. do 12. stoljeća. Dio ulomaka ukrašen je

⁷⁷ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 306-315.

⁷⁸ K. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, 2015, 344.

nepravilno izvedenom jednostrukom i višestrukum valovnicom (karakteristično za starije razdoblje, odnosno 7. i 8. stoljeće) te pravilno izvedenim plitkim ukrasima (10. i 11. stoljeće) (Sl. 17.).⁷⁹

Slika 17. *Ulomci keramike iz ranog srednjeg vijeka s lokaliteta Virovitica – Brezik (A. NAKIĆ, D. MARTIN, 2014, 138.)*

4.2.6. Kresonci

Lokalitet Virovitica – Kresonci nalazi se sjeveroistočno od grada Virovitice te sjeverno od prigradskog naselja Požari. Na lokalitetu je ukupno pronađeno šest jama (jedna od njih identificirana je kao vatrište) (Sl. 18), pronađeni su otpadni kanali te rupe za stupove. U jamama je pronađena veća količina ugljena, zapečene zemlje, nagorene keramike te ulomaka keramičkih projektila, prema kojima se zbog brojnosti (njih 115) može zaključiti da su izrađivani na samom lokalitetu. Keramika je rađena na sporom lončarskom kolu s primjesama kvarcnog pijeska, a ukrašena je urezanim valovnicama. Među nalaze se svrstavaju i ostaci četiriju željeznih noževa i jedan vrh strelice, a svi se navedeni nalazi datiraju u raspon od 10. do 12. stoljeća. Kao funkcija nalazišta može se uzeti privremeno slavensko boravište u vidu korištenja tijekom lova ili rata, zbog plitkih objekata s krovnom konstrukcijom ili bez nje i s ukopanim vatrištima. Te strukture uglavnom su sadržavale *banak* tj. klupu za sjedenje.⁸⁰

⁷⁹ A. NAKIĆ, D. MARTINOV, 2014, 138.

⁸⁰ M. MILETIĆ, 2014, 140.

Slika 18. *Primjer arhitekture jame oko vatrišta s lokaliteta Virovitica – Kresonci (M. MILETIĆ, 2014, 140.)*

4.3. Područje Suhopolja

4.3.1. Lipovac – Ivanac

Lokalitet Lipovac – Ivanac nalazi se sjeverno od mjesta Suhopolje te sadrži nalaze naselja iz starijeg željeznog doba i srednjeg vijeka. Srednjem vijeku pripada rekonstruirani lonac rađen na lončarskom kolu s nepravilno urezanim motivom valovnica (Sl. 19.), koji se datira u razdoblje od 10. do 13. stoljeća.⁸¹

Slika 19. *Rekonstruirana posuda s lokaliteta Lipovac – Ivanac (S. SALAJIĆ, 197.)*

⁸¹ S. SALAJIĆ, 2019, 197.

4.3.2. Gačište – Rječinske bašče

Lokalitet Gačište – Rječinske bašče nalazi se sjeveroistočno od mjesta Suhopolje. Na lokalitetu je utvrđeno naselje s kontinuitetom naseljavanja od eneolitika do kasnog srednjeg vijeka. Tako su se na lokalitetu pronašli i nalazi vezani za rani srednji vijek, a to su ulomci više posuda od kojih se jedna mogla i rekonstruirati. Radi se o loncu s ukrasom izvedenim četvrtastim i trokutastim žigosanjem te se na dnu nalazi žig lončara u obliku križa (Sl. 20.). Lonac je datiran u razdoblju od 10. do 13. stoljeća.⁸²

Slika 20. *Rekonstruirani lonac s lokaliteta Gačište – Rječinske bašče (S. SALAJIĆ, 2019, 182.)*

4.3.3. Gačište – Rječina

Lokalitet Gačište – Rječina također pripada naselju Gačište. S ovog lokaliteta Ratko Radijevac je prikupio arheološke pokretne nalaze i pohranio ih u svoju zbirku. Lokalitet pokazuje kontinuitet naseljenosti u antici i srednjem vijeku. Među nalaze pripada duguljasta koštana cijev ukrašena urezanim krugovima s točkom u sredini, s pretpostavljenom funkcijom ili kao glazbeni instrument (sviralo) ili kao drška nekog drugog predmeta, te ranosrednjovjekovna keramika ukrašena motivom valovnice i koso urezanim kratkim zarezima (Sl. 21.).⁸³

⁸² S. SALAJIĆ, 2019, 170-182.

⁸³ S. SALAJIĆ, 2001, 20.; S. SALAJIĆ, 2019, 150-193.

Slika 21. Izbor nalaza s lokaliteta Gačićte – Rječina (S. SALAJIĆ, 2019, 193-194.)

4.4. Područje Slatine

4.4.1. Turbina 1

Lokalitet Slatina – Turbina 1 nalazi se na sjeverozapadnom dijelu Slatine, na uzvišenom terenu pored potoka Javorica.⁸⁴ Prema pronađenim nalazima, lokalitet Slatina – Turbina 1 može se protumačiti kao ostatak kratkotrajno naseljenog naselja uz potok Javoricu, tj. naselje koje je sadržavalo minimalno dvije obiteljske cjeline koje su se sastojale od kuća s vrtovima, radnim prostorima i otpadnim jamama.⁸⁵

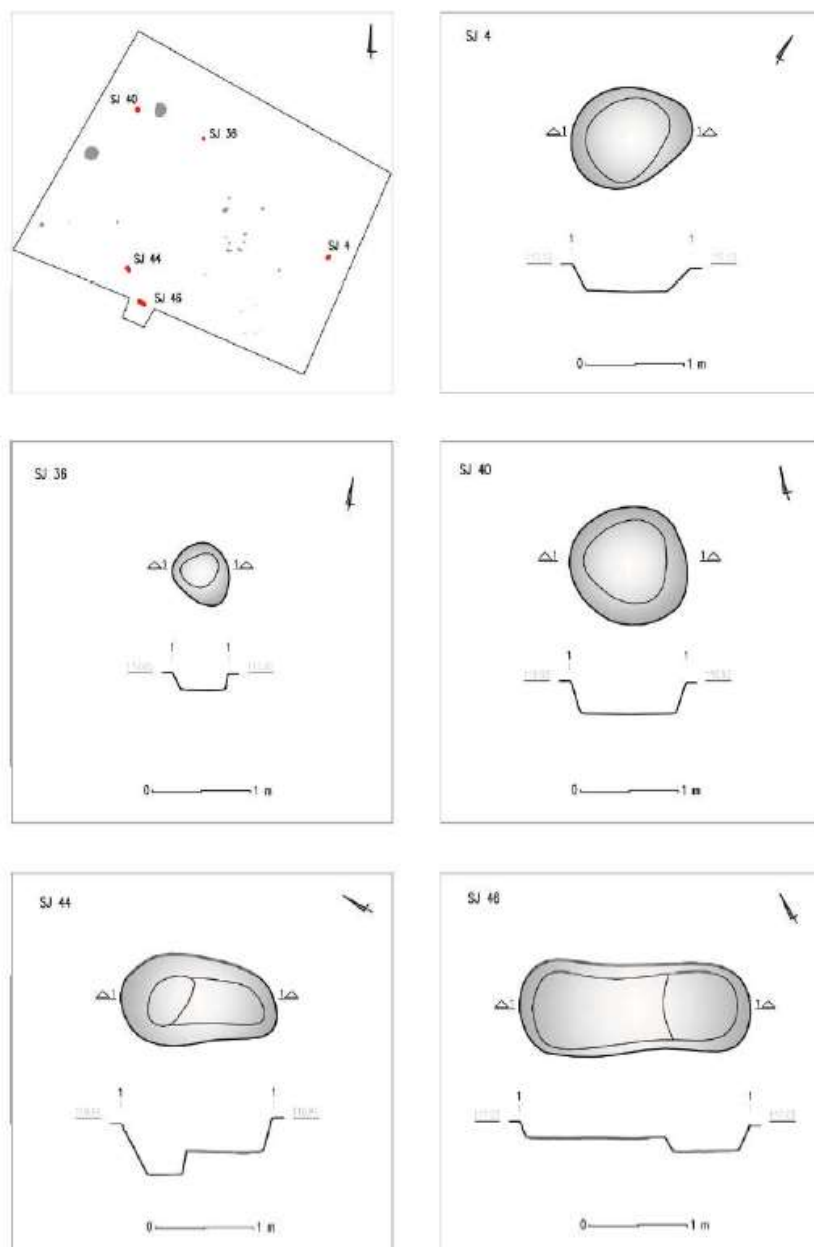
Ostaci ranosrednjovjekovnog naselja otkriveni su na jugoistočnoj padini prema potoku. Od ostataka naselja mogu se izdvojiti ostaci nastambi tj. ukopi stupova, ukopi ovalnih oblika moguće ograde ili nekog manjeg objekta (na jugoistočnom dijelu lokaliteta), ovalne jame tj. radni prostori (na zapadu) i otpadne jame (na jugu) (Sl. 22.). U zapunama jama većinom su pronađeni ulomci keramičkih posuda rađeni na lončarskom kolu te ukrašeni motivom valovnice.⁸⁶ Osim keramike, pronađena je žbuka i veća količina drvenog ugljena prema kojemu je rađeno radiokarbonsko datiranje, koje je pokazalo da nalazi iz jame potječu iz sredine 7. stoljeća. Prema izgledu jama i sadržaju koji je u njima pronađen, ovu fazu naselja Slatina – Turbina 1 može se povezati s fazom II lokaliteta Torčec, koji se nalazi uzvodno uz rijeku Dravu.⁸⁷

⁸⁴M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 63.

⁸⁵M. DIZDAR, 2010a, 28.

⁸⁶M. DIZDAR, 2010a, 27.

⁸⁷M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 63-65.

Slika 22. Položaj jama i njihovi oblici s lokaliteta Turbina 1 (M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 66.)

Za ovo područje poznato je da je pripadalo slavenskom narodu još početkom 13. stoljeća jer je u ispravi kralja Emerika iz 1201. godine zapisano da se *slavenski grobovi* traže negdje na području sela Kozice, jugoistočno od Slatine. Danas se smatra da je riječ o širem području, od potoka Čađavice do sela Kozica ili potoka koji teče istočno od Kozica.⁸⁸

⁸⁸ M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 65-67.

Iako se danas na temelju istraženih nalazišta i dostupnim materijalima može zaključiti kako postoji višestoljetni prekid u naseljavanju ovog prostora (ranoslavenski nalazi datiraju se u sredinu 7. stoljeća, a sljedeće razdoblje, razvijeni srednji vijek, na kraj 13. stoljeća), ne bi se trebao zanemariti povijesni izvor koji spominje kako je kralj Ladislav prešao rijeku Dravu 1091. godine u blizini naselja Vaška, sjeverno od Slatine, kao i arheološka istraživanja groblja bjelobrdske kulture od Starog Gradca pa sve do Josipova. Svi oni upućuju na intenzivnu naseljenost prostora uz tok rijeke Drave i područja Slatine.⁸⁹

Zbog blizine nalazišta (približna udaljenost dvaju lokaliteta je oko 12 km) i datiranja, autori (M. Dizdar i T. Sekelj Ivančan) otvaraju mogućnost teorije povezivanja ovog ranosrednjovjekovnog naselja sa srebrnim nalazima nakita u Čađavici. Naime, teorija glasi da je nakit iz Čađavice mogao pripadati jednom paru koji je obitavao na lokalitetu Slatina – Turbina 1. Vjerojatno je ovo selo i okolina pripadalo istom ili nekoliko stoljeća kasnijem narodu kojemu je pripadao i nakit iz Čađavice.⁹⁰

4.4.2. Sladojevci – Lipa

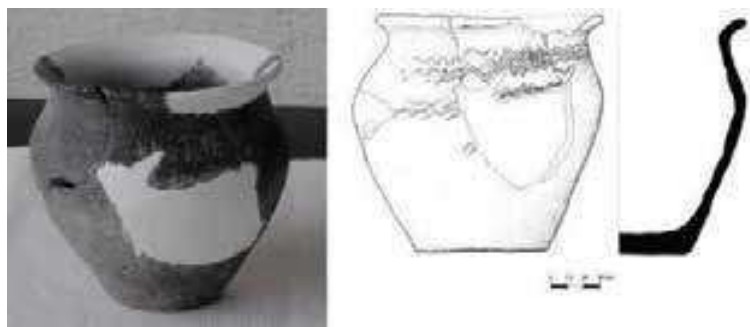
Lokalitet Sladojevci – Lipa nalazi se na lijevoj obali potoka Čađavice, zapadno od sela Sladojevci i grada Slatine. Istraženi arheološki lokalitet uglavnom je koncentriran na zapadnom dijelu prostora, na maloj uzvisini iznad okolnog krajolika. Među nekoliko manjih jama s/bez nalaza, ističu se jame SU 21 i 31, gdje je pronađena srednjovjekovna keramika koja je upućivala na manje ruralno naselje.⁹¹ U jami SU 31 pronađena su dva uglavnom netaknuta lonca od grube keramike, jedan ukrašen meandrom, a drugi paralelnom valovnicom na gornjem dijelu posude, što je pokazatelj ranog srednjeg vijeka (Sl. 23.).⁹²

⁸⁹ M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 68-73.

⁹⁰ M. DIZDAR, T. SEKELJ IVANČAN, 2017, 68.

⁹¹ M. DIZDAR, 2010b, 123.

⁹² S. GALIOT, 2011, 165.

Slika 23. Ranosrednjovjekovni lonac s lokaliteta Sladojevci – Lipa (S. GALIOT, 2011, 165.)

4.4.3. Sladojevci – Hrušćik - Brodišće

Lokalitet Hrušćik – Brodišće nalazi se kod naselja Sladojevci (zapadno od grada Slatine) na blago povišenom terenu obala rijeke Čađavice. Pregledom terena pronađeni su ulomci srednjovjekovnih keramičkih posuda te najveći postotak pronađenih ulomaka pripada razdoblju kasnog srednjeg vijeka. Bez obzira na dominaciju horizonta kasnosrednjovjekovnog naselja, potrebno je napomenuti i nalaze koji pripadaju horizontu ranog srednjeg vijeka.⁹³ Prema nalazima keramike, dvije jame pripadaju ranosrednjovjekovnom razdoblju.⁹⁴

⁹³ B. MALJKOVIĆ, 2011, 156.

⁹⁴ B. MALJKOVIĆ, H. NODILO, 2015, 35.

5. Ranosrednjovjekovna groblja s područja Virovitičko-podravske županije

U razdoblju s kraja 7. i prve polovice 8. stoljeća na prostoru središnje Hrvatske i ostalih prostora gdje su egzistirali rani Slaveni karakteristična su ravna groblja s paljevinskim ritusom.⁹⁵ Takva groblja za sada u Virovitičko-podravskoj županiji nisu otkrivena. Običaj pokapanja pokojnika u grobne rake usmjerene od istoka prema zapadu s nošnjom i nakitom započeo je u srednjoj Europi oko 5. stoljeća na prostoru Bavarske te se tijekom stoljeća proširio na prostor Podunavlja i istočnog dijela Alpa pod utjecajem Franaka. S proširenjem Franačkog Carstva, kristijanizacije i završetkom avarskih ratova takav običaj pokapanja počele su koristiti i zajednice na prostoru međuriječja Mure, Drave, Dunava i Save.⁹⁶

Groblja su se najčešće nalazila na blagim brežuljcima ili padinama, uz vodotoke rijeka i potoka u blizini naselja. Karakteristike tih groblja su redovi grobova koji se pružaju od juga prema sjeveru, a pokojnici su polagani u ispruženom položaju s rukama uz tijelo ili na njemu u orijentaciji zapad – istok (s „pogledom“ na istok). Također, grobne su rake vrlo plitke te su izgledom vjerojatno podsjećale na izduljene pravokutnike. Uz to, pojavljuje se i običaj prilaganja predmeta uz pokojnika – prilažu se nakit, keramičke posude, oružje, novac, predmeti svakodnevne opreme te jahačka oprema.⁹⁷ Grobovi s takvim karakteristikama pronađeni su na grobljima Zvonimirovo – Veliko polje, Josipovo, Črlena Klisa – Pitomača te Suhopolje – Kliškovac.

Pred kraj ranog srednjeg vijeka s groblja na redove, zbog naredbi vladara poput mađarskih kraljeva Ladislava I. (1077.-1095.) te Kolomana (1095.-1116.), čiji su novci pronađeni na grobljima Zvonimirovo i Josipovo, započelo je pokapanje uz crkve. Prekid kontinuiteta korištenja groblja te prelazak na pokapanje uz crkvu jasno se vidi na primjeru lokaliteta Josipovo.⁹⁸

Istraženo je ukupno 6 lokaliteta: prethodno navedena groblja te grob na lokalitetu Virovitica – Muškara i grobovi na lokalitetu Crkvari – Sv. Lovre (Sl. 24.) Navedeni lokaliteti poredani su kronološki prema nalazima u grobovima.

⁹⁵ T. SEKELJ-IVANČAN, 2006, 193-199.

⁹⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 524.

⁹⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 551-552.

⁹⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 525.

Slika 24. Označeni lokaliteti groblja u Virovitičkoj-podravskoj županiji (obradila M. Šemper)

5.1. Crkvari – Sv. Lovre

Lokalitet Crkvari – Sv. Lovre nalazi se istočno od grada Orahovice, blizu granice s Osječko-baranjskom županijom. Istraživanjima je obuhvaćeno ukupno 555 grobnih cjelina s četirima horizontima pokapanja: rani srednji vijek (11. stoljeće), razvijeni srednji vijek (12. – 13. stoljeće), kasni srednji vijek (13. –14. stoljeće) i novovjekovni grobovi (od druge polovice 16. do početka 18. stoljeća). Istraživanjima se utvrdilo da je sakralni kompleks Sv. Lovre nastao na temeljima ranosrednjovjekovnog groblja na redove iz 11. Stoljeća, a kasnije je kasnoromanički manji sakralni objekt bio preuređen u gotičku crkvu sa zvonikom, okružen drvenom palisadom i obrambenim jarkom sve do 18. Stoljeća, kada je crkva preuređena u izgled kakav ima i danas.⁹⁹

Otkriveni ranosrednjovjekovni grobovi pripadaju prvom horizontu pokapanja, odnosno horizontu Ia koji se ugrubo datira u 10./11. stoljeće i horizontu Ib i Ic koji su datirani u 11. i 12. stoljeće. Može se nagađati i o još starijem sloju pokapanja prema radiokarbonskom datiranju groba G 233, čiji su rezultati pokazali na raniju dataciju u čak 6./7. stoljeće.¹⁰⁰

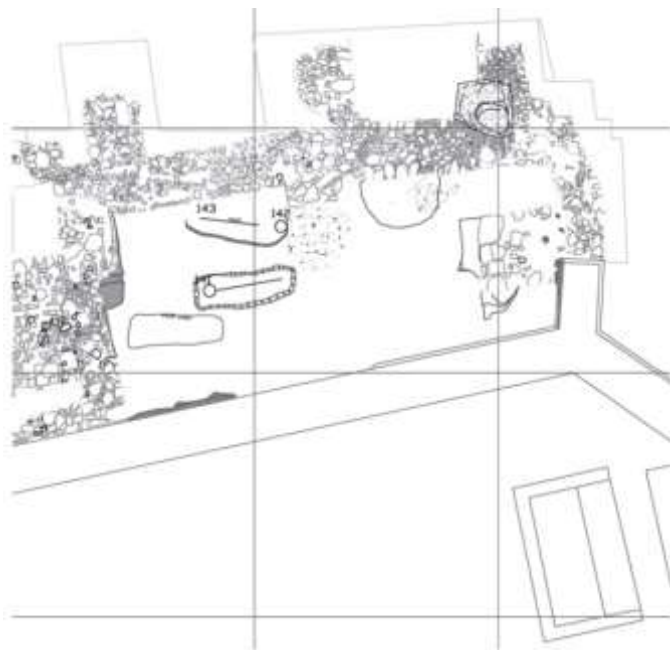
Kosti iz grobova većinom su loše očuvane, poput grobova pronađenih u dvije srednjovjekovne kosturnice kod apside crkve.¹⁰¹ Ostali grobovi pronađeni su na prostoru

⁹⁹ T. TKALČEC, 2013, 23.; T. TKALČEC, 2014, 73-75.

¹⁰⁰ T. TKALČEC, 2010, 22-23.

¹⁰¹ T. TKALČEC, 2012, 26.

sjeverno od crkve u sloju prije gradnje crkve,¹⁰² u sjevernoj sakristiji (Sl. 25.),¹⁰³ na prostorima temelja apside i kontrafora crkve¹⁰⁴ te na prostoru između dva istočna kontrafora apside kapelice i uz južni portal kapele, gdje su pronađena dva dječja groba.¹⁰⁵

Slika 25. Najstariji horizont ukopavanja u sjevernoj sakristiji na lokalitetu Crkvari – Sv. Lovre (T. TKALČEC, 2008, 27.)

5.2. Črlena Klisa – Pitomača

Lokalitet Črlena Klisa (Črljena Klisa) nalazi se 3 km južno od općine Pitomača. Prije pokusnog istraživanja vodili su se nestručni iskopi mještana u znatizelji pronalaska arheološkog materijala, koji su tako narušili integritet samog nalazišta. Od materijala, pronađene su karičice sa S-petljom (Sl. 26), a prema pričama željezni noževi, keramičke posude i dijadema s apliciranim metalnim ukrasima. Prema tadašnjem voditelju Zavičajne muzejske zbirke u Pitomači, Branku Begoviću, tijekom amaterskih iskopavanja otkriveni su kosturni ukopi s pripadajućim inventarom. Otkriven je stariji sloj groblja s kosturnim pokopavanjem pokojnika i s grobnim cjelinama orijentiranim u smjeru istok – zapad. Iznad tog starijeg sloja nalazio se srednjovjekovni mlađi sloj bez ikakvih grobnih priloga. Tih nalaza

¹⁰² Ž. TOMIČIĆ, T. TKALČEC, 2004, 52

¹⁰³ T. TKALČEC, 2008, 28.

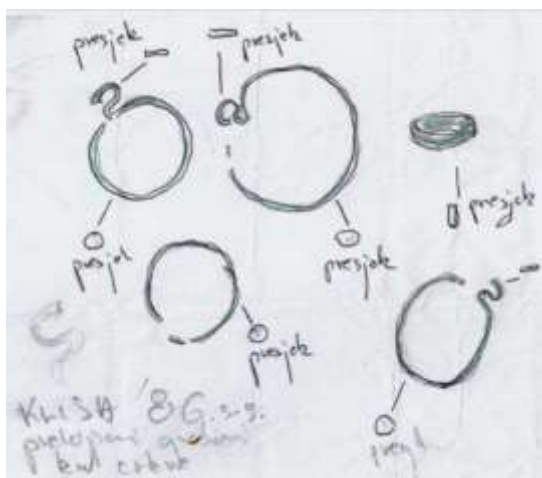
¹⁰⁴ T. TKALČEC, 2009, 38.

¹⁰⁵ T. TKALČEC, 2013, 20-22.

kao ni terenske dokumentacije nema, osim pojedinačnih nalaza brončanih karičica sa S-petljom i jednostavnog prstena (Sl. 27.).¹⁰⁶

Slika 26. Slučajni nalaz karičica prilikom kopanja pijeska 1985. godine (B. BEGOVIĆ, 2022, 88.)

Slika 27. Karičice sa S-petljom pronađene tokom amaterskih istraživanja 1986. godine. (B. BEGOVIĆ, 2022, 80.)

5.3. Virovitica – Muškara

Lokalitet Virovitica – Muškara nalazi se sjeverno od grada Virovitice (kod Petrovaca) te su na lokalitetu pronađeni prapovijesni i srednjovjekovni nalazi (Sl. 28.). Za rani srednji vijek bitan je ukop SJ 29/30 u kojemu su pronađene veće količine ulomaka srednjovjekovne keramike ukrašene užlijebljenim valovnicama ili trakastim uzorkom utiskivanjem šiljatim alatom. Osim keramike pronađena je i jedna brončana bjelobrdska grozdolika naušnica, koja se može datirati od kraja 10. do kraja 11. stoljeća te upućuje na starohrvatsku prisutnost (Sl. 29.). Zbog visoke razine kiselosti tla kosti su u potpunosti razgrađene.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 69.; Ž. TOMIČIĆ, 2019, 584.

¹⁰⁷ T. JERONČIĆ, A. PARO, 2014, 141-143.

Slika 28. *Nalazište Virovitica – Muškara*
(T. JERONČIĆ, 2013, 141.)

Slika 29. *Fragmenti grozdolike naušnice s lokaliteta Virovitica- Muškara*
(T. JERONČIĆ, 2013, 143.)

5.4. Zvonimirovo– Veliko polje

Nalazište Zvonimirovo – Veliko polje nalazi se na jugoistočnom dijelu sela Zvonimirovo. Mještani su već prije istraživanja na površinama polja prikupljali nalaze bjelobrdske kulture, a to je potaknulo daljnja arheološka istraživanja kojima su se otkrili ostaci ranosrednjovjekovnog rodovskog kosturnog groblja bjelobrdske kulture, kojem pripadaju 42 grobne cjeline te ostaci grobova keltsko-latenske kulture mlađeg željeznog doba s pripadajućim 115 grobnih cjelina (Sl. 30.).¹⁰⁸

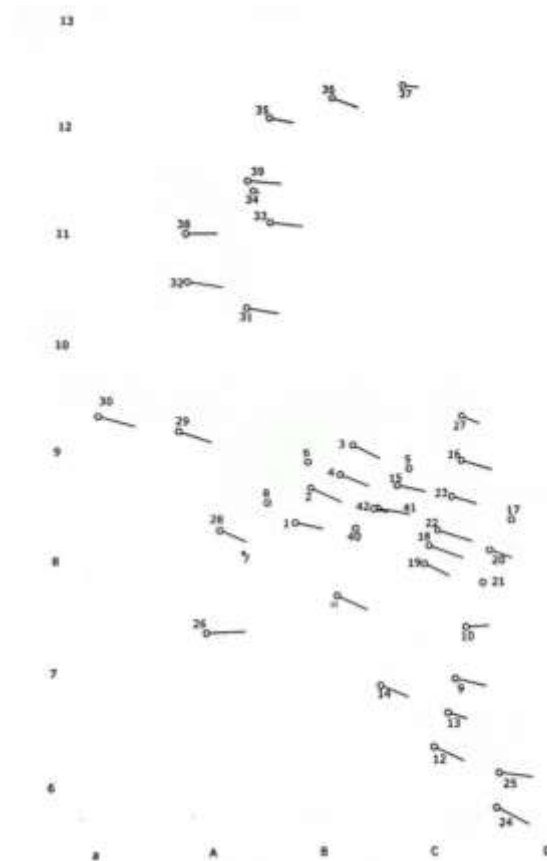

Slika 30. *Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo – Veliko polje otkriveno 1993. godine* (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 466.)

Grobovi su organizirani u devet pravilnih redova te su grobne rake plitke bez vidljivih vanjskih obilježja, a pokojnici su položeni u orijentaciji zapad – istok (Sl. 31.). Prema

¹⁰⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 37-38.; Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 465-466.

tipološko-kronološkoj analizi, ranosrednjovjekovno groblje se može podijeliti na dvije faze korištenja: Zvonimirovo I, s trajanjem od oko 970./980. godine (odgovara početku I. stupnja bjelobrdske kulture), gdje pripadaju nalazi kao što su jednostavne karičice rastavljenih krajeva, karičice sa S-petljom, dvočlani srcoliki privjesci, praporci i puceta, lijevane lunulaste češeraste grozdaste naušnice, ogrlice od raznolikih perli te prsteni i faza Zvonimirovo II s trajanjem od oko 995./1000. godine (odgovara završetku I. stupnja bjelobrdske kulture) s bogatijim i raznolikijim nalazima poput lijevane naušnice raznih inačica, grozdaste naušnice s četirima koljencima rađene u tehnici oponašanja filigrana i granulacije, lijevanih prstena, prstena od srebrne upletene žice i ogrlica od dvočlanih srcolikih privjesaka pričvršćenih na platnenoj vrpci. Osim nakita, pronađen je i srebrni denar ugarskog kralja Ladislava I. (1077. – 1095.) pomoću kojega je i datiran kraj korištenja groblja.¹⁰⁹

Slika 31. Plan groblja Zvonimirovo – Veliko Polje (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 467.)

Prema nalazima se može zaključiti kako su pokapani članovi imućnije poljodjelske zajednice koja je živjela u srednjovjekovnom selu Obrež na položaju današnjeg sela

¹⁰⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 466-472.

Zvonimirova, a koji se u pisanim izvorima spominje u 1201. godini. Može se zaključiti da je groblje djelovalo neprekidno od oko 970./980. godine do kraja 11. stoljeća, odnosno završava vladavinom ugarskog kralja Ladislava I.¹¹⁰

Od grobnih cjelina ističu se grobne cjeline 17, 31 i 40 na sjeveroistočnom dijelu groblja, koje pripadaju grupi najbogatije opremljenih pokojnica višeg sloja.¹¹¹ Grobna cjelina broj 17 nalazi se u sjevernom dijelu groblja i otkrivena je 1995. godine. Grob pripada kosturu ženske osobe, položene na leđa s podlakticama na zdjelici, orijentacije kostura istok – zapad. Od luksuznijih materijala ističu se volinjske naušnice, rađene u tehnici pseudogranulacije i presudofiligrana, nađene sa svake strane lubanje, dva srebrna prstena, ogrlica (đerđan) nanizana od 639 perli puhanog stakla te dijelovi nošnje, odnosno dva lijevana brončana puceta (Sl. 32.). Raznovrstan srebrni nakit upućuje da je u grobu pokopana pripadnica višeg sloja bogatog ranosrednjovjekovnog stanovništva koje je živjelo u neposrednoj blizini groblja. Prema tipološko-kronološkoj analizi inventara, grobnu cjelinu smješta se u drugu fazu pokopavanja na groblju, odnosno u fazu Zvonimirovo II.¹¹²

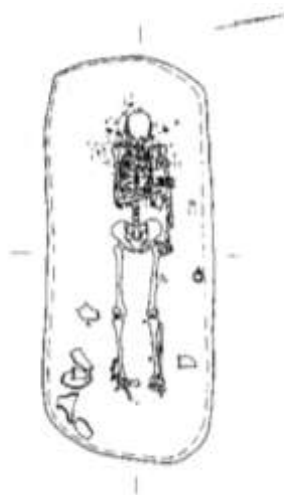
Slika 32. Nalazi iz grobne cjeline 17 s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2003, 551-553.)

¹¹⁰ J. BOLJUNČIĆ, 1979, 53-55.; Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 472.

¹¹¹ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 100-102.

¹¹² Ž. TOMIČIĆ, 2003, 549-556.

U grobnoj cjelini 31 nalazi se dobro očuvan kostur ženskog spola položen na leđa u ispruženom položaju s orijentacijom istok – zapad, lijeva ruka nalazila se položena uz tijelo, a desna savijena u laktu s dlanom položenim na lijevu podlakticu (Sl. 33.).¹¹³

Slika 33. *Grobna cjelina 31 s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2021 , 164.)*

Od nalaza se ističe ogrlica od perlica crne staklene paste, puhanog stakla te perle od prozirnog ili crvenog kamena i kauri-pužića, koje su vjerojatno bile nanizane na niti tkanine, zatim sedam srebrnih karičica sa S-petljom, također vjerojatno nanizanih na niti ili traci u kosi, prsten i tragovi organskog materijala pronađeni ispod zgloba podlaktice desne ruke (ostaci torbice). Od nošnje je pronađena brončana kopča s ušicom te šuplji brončani praporac (Sl. 34.).¹¹⁴

Slika 34. *Nalazi grobne cjeline 31 (srebrna karičica sa S-petljom, brončana kopča i ostatak tkanine i šuplji brončani praporac) s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2021, 173-178.)*

¹¹³ Ž. TOMIČIĆ, 2021, 163-165.

¹¹⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2021, 164-180.

Osim nalaza nakita i nošnje, važan je i nalaz srebrnog novca, točnije denar ugarskog kralja Ladislava I. (1077. – 1095.) u funkciji obola (Sl. 35.).¹¹⁵

Slika 35. Srebrni denar kralja Ladislava I. (1077.-1095.) s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2021, 167)

U grobnoj cjelini 40 pronađen je loše očuvani kostur ženskog spola, vjerojatno djevojčice u ispruženom položaju na leđima s orijentacijom zapad – istok (Sl. 36.). Kostur je loše sačuvan zbog poljoprivrednih radova i plitkog ukopa, što je općenita pojava unutar grobalja bjelobrdske kulture.¹¹⁶

Slika 36. Grobna cjelina 40 s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 102-103.)

Djevojčici je pripadalo oglavlje upleteno u kosu od šest grozdastih lijevanih naušnica s četirima koljencima, a od nošnje je imala rub ovratnika od osam srebrnih dvodijelnih sroljkih

¹¹⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2021, 166-168.

¹¹⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2019a, 100-118.

privjesaka, dva brončana šuplja praporca i perlice od puhanog stakla raznih boja, koje su bile našivene na djelomično sačuvanu tekstilnu nit (Sl. 37.). Osim luksuznih nalaza, zanimljiv je i izuzetno rijedak organski nalaz djelića tekstila, koji je na području Karpatske kotline registriran u malom postotku.¹¹⁷

Slika 37. Nalazi iz grobne cjeline 40 s lokaliteta Zvonimirovo – Veliko polje (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 107.)

Groblje je zacijelo pripadalo istaknutijem sloju ruralne zajednice koja je bila okrenuta poljodjelstvu te naseljena u obližnjem selu uz prometnicu koja je povezivala ovu zajednicu s prostorom Ugarskog Kraljevstva. Zbog pronalaska 33 primjerka srebrnih grozdastih naušnica s četirima koljencima može se nagađati o lokalnoj proizvodnji ili povremenom boravku putujućih zlatara. Zajednica je svoje pokojnike pokapala na ovom groblju u barem dva do tri kontinuirana naraštaja (intervali 25 – 30 godina), od početka 10. do kraja 11. stoljeća.¹¹⁸

Godine 1993. i 1994. provedena je antropološka i paleopatološka analiza. Analiza kosturnih ostataka u 1993. godini pokazala je kako su u trima od četiriju grobnih cjelina pokopane ženske osobe (grob 1., 3. i 4.), a u jednoj muška osoba (grob 2) te su sva četiri pokojnika odrasle osobe. Godine 1994. napravljena je korekcija i utvrđeno je pomoću osteološkog materijala da tri groba pripadaju ženskim osobama (grob 1., 5. i 6.), dok se ostalima ne može utvrditi spol (grob 2., 3. i 4.) zbog nedostataka osnovnih pokazatelja spolne pripadnosti.¹¹⁹

Provedena je i antropološka analiza za utvrđivanje fenotipa te je ukazano na prisutnost dva rasna fenotipa: nordidno-kromanjonoidni fenotip (grobna cjelina 2) prema dolihokraniji s

¹¹⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2019a, 117.

¹¹⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2019a, 118-119.

¹¹⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 472; J. BOLJUNČIĆ, 1979, 53-55.

istaknutom glabelom, odnosno lubanja i lice pokojnika je visoko, a čelo nisko. Drugi je fenotip s primjesama mongolske i dinarske rase prema nosu poput pješčanog sata, koji ukazuje na mongoloidne značajke i blage spljoštenosti u lambdi na primjesu alpskog odnosno dinarskog fenotipa. Ta dva fenotipa pokazuju migraciju etničkih skupina i rasna miješanja sa slavenskim odnosno mongolskim antropološkim značajkama.¹²⁰

Paleopataloška analiza ukazala je na ishranu bogatu ugljikohidratima/škrobom i niski stupanj higijene usne šupljine prema karijesu, težak fizički rad kod jedne jedinke muškog spola i opći povremeni stres zbog ograničenog razdoblje akutnog gladovanja.¹²¹

5.5. Josipovo

Na lokalitetu Josipovo (prije zvanom selo Ciganka), oko 500 metara sjeverno od sela Josipova u općini Sopje te sjeverozapadno od grada Slatine, godine 1939. slučajno je pronađen nakit bjelobrdske kulture koji je upućivao na postojanje ranosrednjovjekovnog groblja (Sl. 38.), što je potvrđeno istraživanjem 12 grobnih cjelina rodovskog kosturnog groblja šezdesetak godina kasnije (Sl. 39.).¹²²

Slika 38. Slučajno otkriveni nalazi 1939. godine s lokaliteta Josipovo (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 453.)

¹²⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 472; J. BOLJUNČIĆ, 1979, 53-54.

¹²¹ J. BOLJUNČIĆ, 1979, 55-56.

¹²² Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 453.

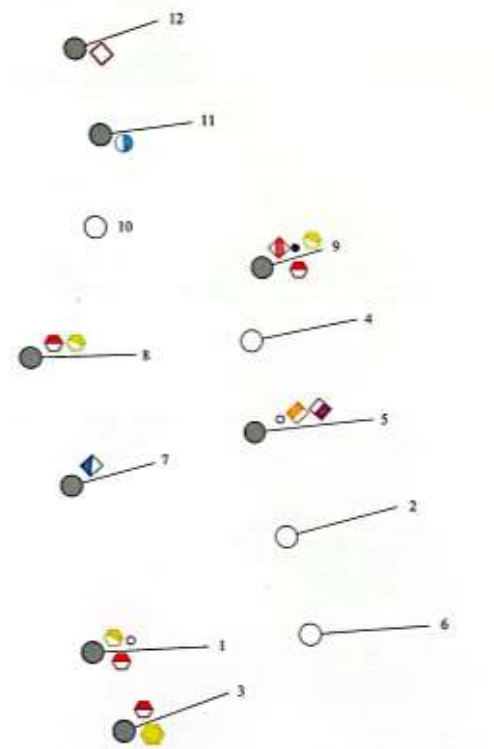

Slika 39. Fotografija groblja Josipovo snimljena 1989. godine tijekom istraživanja (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 455.)

Grobne rake grobnih cjelina nisu mogle biti prepoznate te su zbog poljodjelskih radova poneke bile i oštećene, pogotovo kod ukopa djece. Posebno je zanimljiv pravilan razmak između dvaju grobova koji je iznosio dva metra, a razmak između grobnih cjelina jedan do jedan i pol metar, što ukazuje na pravilno ukapanje pokojnika u plitke grobne rake (Sl. 40.). Otkriveno je dvanaest kostura (četiri muškarca, četiri žene i troje djece).¹²³ Pokojnici u grobnim cjelinama bili su položeni u smjeru istok – zapad s podlacticama uz trup pokojnika, na trbuhu te na zdjelici.¹²⁴

¹²³ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 453-458.

¹²⁴ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 18.

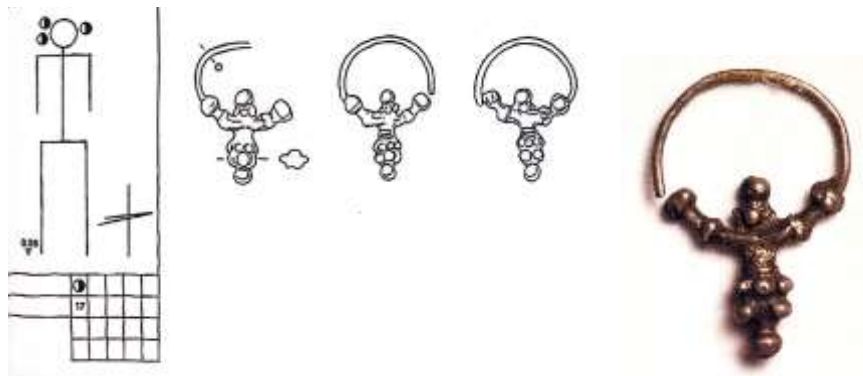

Slika 40. *Raspored grobova groblja Josipovo (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 456.)*

Od nalaza u grobovima, koji su pronađeni u osam od dvanaest istraženih grobova, prevladava nakit bjelobrdske kulture poput lijevanih srebrnih grozdolikih naušnica (npr. grobna cjelina 11; Sl. 4138.),¹²⁵ srebrne i brončane karičice sa S-petljom, ogrlice s perlicama od puhanog stakla, gline, rožine, ametista i fluorita, srebrni prsteni, dijelovi nošnje kao što su šuplji brončani praporci i pucete te novac tj. srebrni denar ugarskog kralja Andrije I. (1046. – 1061.).¹²⁶

¹²⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 453-459.

¹²⁶ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 19.

Slika 41. *Grob 11 groblja Josipovo (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 459.)*

Posebno je zanimljiv dječji grob 9, gdje su pronađena četiri primjerka srebrno perforiranih denara kralja Andrije I. (1046.-1061.), koji su poslužili za datiranje ovog groblja, te srebrne karičice sa S-petljom, ogrlica od perli od puhanog stakla i osam kauri-puževa (Sl. 42.).¹²⁷

Slika 42. *Grob 9 groblja Josipovo (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 459.)*

Prepoznate su dvije uzastopne faze pokapanja te se kraj ukapanja može datirati u posljednju trećinu 11. stoljeća prema nalazima nakita, dijelova nošnje i novca.¹²⁸ Također se prema nalazima može zaključiti da se na groblju pokapala imućnija ruralna zajednica, pogotovo prema luksuznijim nalazima nakita te uporabi perforiranog srebrnog denara kralja Andrije I. na ogrlici. Zajednica je vjerojatno živjela u obližnjem naselju na jugozapadnoj strani padine blagog brežuljka blizu groblja.¹²⁹

Početak pokapanja nije prepoznat, tj. za to nedostaju arheološki podatci jer se najvjerojatnije istraživanjem zahvatila samo mlađa faza pokapanja na groblju. Za određivanje kraja korištenja groblja mogu se iskoristiti i povijesni izvori tj. zakoni kralja Ladislava I.

¹²⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 457.

¹²⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1997, 20.

¹²⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 458.

(1077. – 1095) te kralja Kolomana (1095. – 1112.), koji su propisali da se pokojnike mora pokopati *in atriis ecclesiarum*, odnosno uz crkve, te se vjerojatno kasnija generacija ove zajednice pokapala uz crkvu sv. Marije u selu Sopju oko tri kilometara sjevernije.¹³⁰

Obavljena je i antropološka analiza kosturnih ostataka pokojnika te se saznalo da su pokojnici patili od općeg komulativnog i povremenog stresa te stresa nastalog kao posljedica neke bolesti te vezanog za tjelesnu aktivnost.¹³¹ Analizama je utvrđen i mediteranski fenotip pokojnika iz grobne cjeline 4.¹³²

5.6. Suhopolje – Kliškovac

Prvi podaci o lokalitetu Suhopolje – Kliškovac saznali su se od Stjepana Tompaka, mještanina općine Suhopolje, kada je Arheološkom muzeju u Zagrebu 1913. godine poklonio dvije brončane karičice bjelobrdske kulture i zbirku numizmatičkih nalaza. Stjepan Tompak najvjerojatnije je skupio nalaze nakita u usjeku pruge gdje su se u kasnijim istraživanjima identificirala mjesta grobova.¹³³

Arheološka istraživanja potvrdila su pretpostavke o postojanju groblja na redove s istraženih 145 grobnih cjelina, prema čijim nalazima možemo podijeliti groblje na tri horizonta pokapanja od kraja 11. do kraja 15./početka 16. stoljeća (Sl. 43.). Osim grobova, istražena je i građevinska struktura tj. crkva, prema kojoj je i lokalitet dobio ime – Kliškovac. Uz arheološka istraživanja provedena je i bioantropološka analiza, prema kojoj je dokazano nasilno stradavanje populacije.¹³⁴

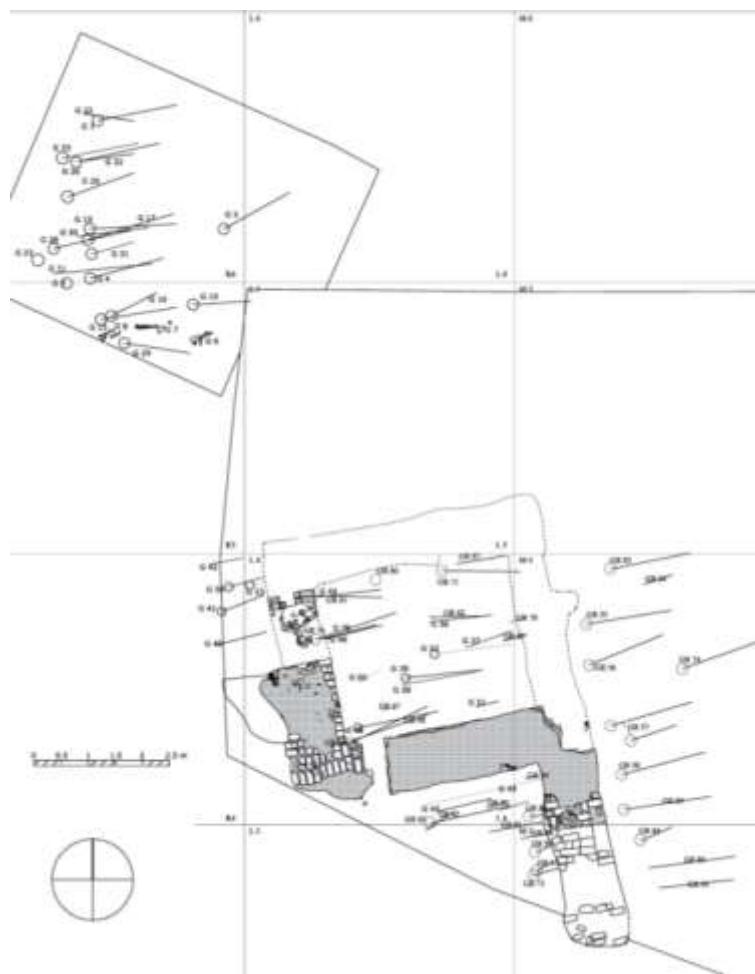
¹³⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 458-459.

¹³¹ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 460.

¹³² J. BOLJUNČIĆ, 1997, 27-28.

¹³³ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2006, 40.; Ž. TOMIČIĆ, 2009, 233.

¹³⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2009, 237-238.

Slika 43. *Plan groblja Suhopolje – Kliškovac unutar i izvan arhitekture (Ž. TOMIČIĆ, 2009, 234.)*

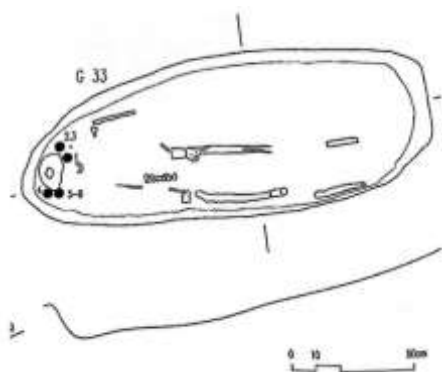
Tri horizonta kontinuiranog pokapanja možemo podijeliti na horizonte I, II i III. Horizont I traje od 11. stoljeća do 1250. godine te je za rani srednji vijek bitan prvi dio tog horizonta u trajanju do kraja 11. stoljeća. Istražen je ukupno 41 grob, a ti grobovi pripadaju prvom horizontu te se nalaze unutar crkve i izvan nje u smjeru sjeverozapada. Svi grobovi orijentirani su u smjeru zapad – istok, a kosturi su položeni na leđa i loše su očuvani.¹³⁵

Od nalaza se mogu izdvojiti željezne i brončane karičice sa S-petljom iz groba 33, koji je i datiran radiokarbonskom analizom u razdoblje približno od početka 11. do kraja 11. stoljeća (Sl. 44.).¹³⁶ Na lijevoj sljepoočnoj kosti pronađen je i željezni ulomak protumačen kao vrsta ukosnice te time i dio nošnje koja je mogla pridržavati karičice za traku na kosi (Sl. 45.).¹³⁷

¹³⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 482.

¹³⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 484.

¹³⁷ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2006, 44.

Slika 44. Grob 33 groblja Suhopolje - Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, 2019, 484.)

Slika 45. Groba 33 groblja Suhopolje – Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2006, 42.)

Osim nakita pronađen je i srebrni denar kralja Kolomana (1095.-1116.) koji pripada vrsti koja se rijetko pojavljuje na području Hrvatske (Sl. 46.).¹³⁸

Slika 46. Srebrni denar kralja Kolomana (1095.-1116. godine) s lokaliteta Suhopolje – Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, 2009, 235.)

Osim groblja i crkve, utvrđeno je i postojanje naselja koje je prethodilo nastanku Terezovca, odnosno Suhopolja. Početak tog naselja može se datirati u 11. stoljeće, no može se govoriti i da je prvotna faza naselja mogla postojati još u 10. stoljeću uzevši u obzir starije grobove koji se datiraju krajem 10. i početkom 11. stoljeća.¹³⁹

¹³⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2019b, 485.

¹³⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2009, 239.

6. Slučajni nalazi

Osim registriranih i stručno istraživanih lokaliteta s područja Virovitičko-podravske županije, imamo i slučajne ranosrednjovjekovne nalaze sa sedam lokaliteta koji su spletom okolnosti i amaterskim istraživanjima nestručnih osoba dospjeli u muzeje ili privatne zbirke (Sl. 47.). Takvi nalazi često su problematični u pogledu datiranja, odnosno određivanja povijesnog razdoblja i arheološkog konteksta. Ovim nalazima često nedostaju kontekstualne informacije, poput točne lokacije i povezanog arheološkog materijala. Unatoč tim problemima, ova otkrića mogu pokazati put prema potencijalnim i sadržajno vrijednim lokalitetima za daljnja istraživanja.

Slika 47. Označeni lokaliteti slučajnih nalaza u Virovitičkoj-podravskoj županiji (obradila M. Šemper)

6.1. Virovitica - Deveti ribnjak

Na devetom ribnjaku na sjevernom dijelu virovitičkih ribnjaka, Goran Lulić je 1998. godine pronašao ulomke srednjovjekovne keramike, željeznu strelicu i novac (slavonski banovac). Lokalitet je netko prvobitno razorio eksplozivom te su tako na površinu dospjeli nalazi koji su poklonjeni Muzeju grada Virovitice. Tadašnja djelatnica muzeja Silvija Salajić je u knjizi *Arheologija virovitičkog kraja* ovaj lokalitet svrstala među ranosrednjovjekovne.¹⁴⁰

¹⁴⁰ S. SALAJIĆ, 2001, 32.

6.2. Japage

S lokaliteta Japage u naselju Gačište, uz cestu koja vodi iz naselja Gačište prema Zvonimirovu, potječe glineni kalup s dva lica s prikazom stilizirane ženske figure s djetetom, a na drugoj strani je cvijet u obliku križa (Sl. 48.). Kalup je pronašao Ratko Radijevac i pohranio u svoju zbirku.¹⁴¹

Slika 48. *Glineni kalup s lokaliteta Japage (S. SALAJIĆ, 2019, 185.)*

6.3. Potok Dabrovica

U mjestu Suhopoljska Borova na lokalitetu potok Dabrovica pronađen je nalaz iz uništenog avarskog ratničkog groba vojnika. Dio opreme sadrži nomadski tip kasnoavarskog željeznog koplja i sablju datiranu u drugu polovicu 8. ili u prvu polovicu 9. stoljeća, odnosno u vrijeme franačko-avarskih ratova (Sl. 49.). Za nalaz se isprava mislilo da potječe s lokaliteta Kranjčev brijeg u Starom Gradcu, no naknadno je utvrđeno da je nalaz ipak iz suhopoljske Borove ili s lokaliteta Kliškovac u Suhopolju.¹⁴²

¹⁴¹ S. SALAJIĆ, 2001, 19.; S. SALAJIĆ, 2019, 185.

¹⁴² A. MILOŠEVIĆ, 2000, 104.; Ž. TOMIČIĆ, 2000, 154-155.; S. SALAJIĆ, 2001, 28.; T. ARALICA, M. ILKIĆ, 2012, 174.

Slika 49. *Željezno koplje i sablja s lokaliteta Potok Dabrovica (Suhopoljska Borova) (A. MILOŠEVIĆ, 2000, 103.)*

6.4. Orešac – Luka

Lokalitet Luka je uništeno gradište s kojeg potječu nalazi ranosrednjovjekovne keramike koji se nalaze u zbirci Ratka Radijevca. To su uglavnom ulomci lonaca rađeni na lončarskom kolu s motivima valovnice od nepročišćene gline (Sl. 50.). Nalazi se mogu okvirno datirati u razdoblje od 10. do 13. stoljeća. Daljnjim istraživanjem trebale bi se utvrditi detaljnije osobine lokaliteta.¹⁴³

¹⁴³ S. SALAJIĆ, 2019, 167.

Slika 50. Ulomci ranosrednjovjekovne keramike s lokaliteta Orešac – Luka (S. SALAJIĆ, 2019, 167.)

6.5. Gačište – Okrugljak

Lokalitet Gačište – Okrugljak nalazi se sjeverno od mjesta Orešac. Pronađeni su ulomci ranosrednjovjekovne keramike s ukrasom žigosanja i obrađena kost (Sl. 51.) te se nalaze datira u razdoblje od 10. do 13. stoljeća.¹⁴⁴

Slika 51. Obradena kost i ulomci ranosrednjovjekovne keramike s ukrasom žigosanja s lokaliteta Gačište – Okrugljak (S. SALAJIĆ, 2019, 169.)

6.6. Španat – Jugovac

U mjestu Španat nalazi se lokalitet Jugovac ili Jugov grad te s gradišta potječe nekoliko ulomaka keramike, od kojih samo dva pripadaju srednjovjekovnom razdoblju, te

¹⁴⁴ S. SALAJIĆ, 2019, 169.

obrađene kosti (Sl. 52.). U knjizi *Orešac – prije i poslije Bolencija* navodi se kako gradište pripada ranom srednjem vijeku.¹⁴⁵

Slika 52. *Obrađene kosti i ulomci prapovijesni i srednjovjekovne keramike s lokaliteta Španat – Jugovac (S. SALAJIĆ, 2019, 225.)*

6.7. Čađavica

Općina Čađavica nalazi se na sjeveroistoku Virovitičko-podravske županije, nekoliko kilometara udaljena od rijeke Drave te iz nje potječe nalaz raskošnog nakita iz kneževskog groba.¹⁴⁶ Grob je mogao pripadati slavenskom odličniku i njegovoj ženi iz najvišeg društvenog sloja, a pretpostavljen slavenski knez vjerojatno je bio dio pohoda protiv Avara. Njegova sahrana u okolici Slatine mogla bi ukazivati da je težište ratnog djelovanja ležalo u Podravini.¹⁴⁷

Skupini slučajno pronađenih predmeta 1929. godine pripadaju: srebrni torkves, par ukrašenih narukvica s okruglom krunom, par naušnica sljepoočničarki zvjezdolikog oblika, srebrna pseudofibula, srebrna pojasna kopča, tri jezičca pojasa, okov, privjesak te dugi mač s koricama tzv. crnomorskog oblika koji je izgubljen (Sl. 53.).¹⁴⁸

Pronalazač ovih nalaza je Zdenko Franjetić, koji je krajem rujna 1929. godine javio djelatnicima Arheološkog muzeja u Zagrebu kako se u Čađavici iskopalo mnogo starina i

¹⁴⁵ S. SALAJIĆ, 2019, 225.

¹⁴⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2000, 144.

¹⁴⁷ H. GRAČANIN, 2008, 30.; M. JARAK, 2016, 12.

¹⁴⁸ H. GRAČANIN, 2008, 32-33.; Ž. DEMO, 2014, 52-57.

srebra. Te iste godine u Čađavicu se zaputio tadašnji ravnatelj muzeja Viktor Hoffiller. Nekoliko godina kasnije iznesena je tvrdnja da nalazi pripadaju grobu s dvama skeletima slučajno otkrivenim prilikom radova južno od općine Čađavice u blizini potoka Branjska. Sredinom lipnja 1958. godine napravljeno je revizijsko istraživanje prostora gdje je navodno pronađen grob s pokojnicima i s ulomcima keramike te se istražila tvrdnja da se u grobu nalazio i željezni mač sa zlatnim koricama i ukrasima na balčaku.¹⁴⁹ Također, pitanje je je li riječ isključivo o jednom grobu ili se na tom području nalazilo groblje.¹⁵⁰

Jedan od prvih koji je pisao o nalazu je Ljubo Karaman, nedugo nakon pronalaska.¹⁵¹ On se složio s Andreasom Alföldijem te povezoao nalaz s Avarima-Kutrigurima i nalazima pronađenima u Mađarskoj te je datirao nalaz iz Čađavice u 7. stoljeće, ali uz mišljenje da to ne znači da je pokojnik bio te etničke pripadnosti. Piše da je pokojnik pripadao Slavenima jer su oni i Kutriguri živjeli zajedno te su se izjednačili u običajima. Ljubo Karaman na zvjezdolikim naušnicama vidi kasnoantički bizantski utjecaj s obilježjem kutrigursko-pontske grupe unutar avarske države. Prvi koji je pisao da se radi o dvoje pokojnika je Nándor Fettich, koji opisuje 11 srebrnih nalaza te ih povezuje s martinovskom kulturom i datira ih u 6. stoljeće.¹⁵² Za pokojnike navodi da su iz plemena Kutrigura. Da se radi o Slavenima, pripadnicima Antskog saveza i nosiocima martinovske kulture, prvi je zaključio Zdenko Vinski.¹⁵³ Nakon istraživanja 1958. godine, Zdenko Vinski iznio je i tvrdnju da nalazi pripadaju grobu jedne osobe visokoga društvenog položaja, odnosno knezu. No desetak godina kasnije iznosi tvrdnju da se ipak radi o dvojnem ukopu te za narukvice i naušnice navodi da pripadaju ženskoj osobi. Za podrijetlo nalaza tvrdi da je možda kutrigursko ili protobugarsko te da je iz vremena seobe južnih Slavena.¹⁵⁴

Mač se u starijoj literaturi izostavlja jer nije sačuvan te je tako nemoguće raspravljati o njegovoj pripadnosti, a za ulomke keramike ispostavilo se da pripadaju prapovijesnom razdoblju.¹⁵⁵

U novijoj literaturi Mirja Jarak zaključuje, prema drugim stranim autorima, kako je nakit iz Čađavice zasigurno rad bizantskih zlatara u Podunavlju, a ne import iz crnomorskog

¹⁴⁹ Ž. DEMO, 2014, 58.

¹⁵⁰ Z. VINSKI, 1958, 47.

¹⁵¹ LJ. KARAMAN, 1940, 20-22.

¹⁵² N. FETTICH, 1942, 55-61.

¹⁵³ Z. VINSKI, 1958, 31-32.

¹⁵⁴ M. JARAK, 2016, 8-9.

¹⁵⁵ M. JARAK, 2016, 9.

područja te kako su pokojnici slavenskog podrijetla, a to utvrđuje na temelju zvjezdolikih naušnica.¹⁵⁶

Slika 53. Nalazi lokaliteta Čađavica (M. JARAK, 2016, 10-13.)

¹⁵⁶ M. JARAK, 2016, 14-15.

7. Zaključak

U ovom radu prikazan je povijesni pregled zbivanja na prostoru današnje Virovitičko-podravске županije, počevši od dolaska Rimljana i razvijanja prostora tijekom razdoblja antike. Zatim slijedi prikaz važnosti cestovnog pravca zvanog *podravska magistrala*, koja je prolazila kroz kasnoantička naselja *Iovia*, *Cocconis*, *Sirotis/Serota* i *Bolentio/Bolenta* (danas naselja u županiji), izmjene u velikim seobama naroda poput Ostrogota, Gepida, Langobarda, Avara i Slavena te njihova važnost u događajima koji su promijenili tok povijesti. Slijedi kratki pregled avarsko-franačkih sukoba i uspostave Donjopanonske kneževine, Tomislavova osvajanja područja sve do rijeke Drave i pripojenja Hrvatskom Kraljevstvu te u konačnici dolazak kralja Kolomona na hrvatsko prijestolje. Za sve te događaje, ako je bilo moguće, dan je i primjer arheoloških nalaza poput mača i sablje iz suhopoljske Borove (Potok Dabrovića), koji su vjerojatno pripadali avarskom vojniku za vrijeme avarsko-franačkih ratova, te srebrni denari kraljeva Ladislava i Kolomana, kao dokazi trgovine između stanovnika s obje strane rijeke Drave. Objasnjene su i kronološki slijed istraživanja na lokalitetima iz županije, od prvih javljenih i predanih nalaza s lokaliteta Kliškovac kraj Suhopolja i regionalno poznatog srebrnog nakita iz Čađavice, niz arheološko-zaštitnih kampanja prilikom izgradnje podravske brze ceste i suhopoljske obilaznice pa sve do objavljene knjige umirovljene djelatnice virovitičkog muzeja Silvije Salajić.

Virovitičko-podravska županija obiluje raznovrsnim lokalitetima koji su u radu podijeljeni na kategorije naselja i groblja. Većina naselja bila je smještena u podnožju gorja uz potoke/rijeke ili uz riječne obale. Naselja su bila otvorenog tipa, a u njima su bile smještene nastambe, rani i gospodarski prostori te otpadne jame. Nastambe su često bile poluukopanog pravokutnog tlocrta sa zakošenim stjenkama, tj. spuštenog krova s drvenozemljanim zidovima. Od ostalog sadržaja unutar nastambi do sad je zabilježena samo peć na lokalitetu Virovitica – Kiškorija jug. Uz nastambe, dokumentirane su i jame, gospodarski objekti i vatrišta. Među nalazima unutar naselja karakteristične su keramičke posude ukrašene motivima valovnice i vodoravnih linija.

O zanimanju stanovnika tih naselja govore nalazi s lokaliteta Virovitica – Kiškorija jug, Virovitica – Kresonci i Zvonimirovo – Veliko polje. Prema pronađenim ostacima žitarica (pšenice, prosa, pira i raži), vinove loze i željezne motike, stanovnici su se najvjerojatnije bavili poljoprivredom. Osim nalaza sjemenki i alata, kao potvrda teškog fizičkog rada su i nalazi antropoloških analiza koštanih ostataka s groblja Zvonimirovo – Veliko polje te nalazi da se prehrana prvenstveno sastojala od ugljikohidrata i škroba. Ne treba zanemariti da su se i

u kasnijim stoljećima stanovnici bavili stočarstvom i preradom mliječnih proizvoda. Zbog velike količine pronađenog sjemena, također je moguće pretpostaviti da su žitarice i vinovu lozu koristili i za osobne i komercijalne svrhe. Naznake obrta nalazimo i na lokalitetima Virovitica – Kresonci, gdje su otkriveni keramički projektili te na lokalitetu Zvonimirovo – Veliko Polje, gdje je otkriven veći broj grozdolikih naušnica. Nošnja elitnijih stanovnika sastojala se od nanizanih karičica sa S-petljom na traci oko glave, grozdolikih naušnica, ogrlica od perlica i pužića, srcolikih privjesaka pričvršćenih na platnenoj vrpici oko vrata, srebrnih prstena te brončanih kopči s ušicom i brončanim praporcima, koji su služili kako bi se nošnja zakopčala.

Incineracijska groblja ranih Slavena za sada nisu pronađena u županiji. No dolaskom bjelobrdске kulture počeo je običaj pokapanja pokojnika u groblja na redove. Taj se običaj zadržao sve do zakona ugarskih kraljeva Ladislava, a potom i Kolomana krajem 11. stoljeća, kojima je propisano da se pokojnike mora pokapati u blizini crkava. Ta je praksa zabilježena na lokalitetu Josipovo, gdje je u vrijeme kada su ova pravila stupila na snagu nastupila stanka u korištenju groblja. No na dvama lokalitetima nije utvrđena stanka, već je nastavljen kontinuitet pokapanja. Na lokalitetu Crkvari – Sv. Lovre izgrađen je sakralni kompleks na mjestu prijašnjeg bjelobrdskog groblja, a na lokalitetu Suhopolje – Kliškovac također je podignuta crkva na bjelobrdskom groblju.

Kojeg etniciteta su bili ti stanovnici, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi. Prema antropološkim analizama i arheološkom materijalu, većina je bila slavenskog podrijetla, dok je jedan pokojnik s lokaliteta Josipovo imao mediteranski fenotip, što ukazuje na seobu s juga. U ispravi iz 1201. godine kralj Emerik navodi da traži slavenske grobove u jednom dijelu županije i, kao rezultat toga, može se zaključiti da su ta mjesta nastanjena Slavenima. No, kako pokazuju mač i sablja pronađena na lokalitetu Potok Dabrovica (Suhopoljska Borova), prostor je očito bio privlačan i Avarima. Ti materijali ne označavaju nužno naseljenost, već da su u nekom trenutku prošli kroz županiju.

Prema trenutno najstarijem primjeru novca iz ranog srednjeg vijeka – novac ugarskog kralja Andrije I. (1046.-1061.) – vidimo da je županija bila poveznica između Hrvatske i Ugarske preko rijeke Drave, kao prostor kroz koji su narodi putovali prema ostatku Europe i Jadranu te kao prostor trgovačkih putova. Do sada su na području županije pronađeni novci i ugarskih vladara Ladislava i Kolomana. Iako je još nemoguće zaključiti da je taj novac bio u optjecaju na prostoru županije, moguće je utvrditi da je tekla trgovina.

Naposljetku, možemo zaključiti da je područje županije bilo kontinuirano naseljeno te da je na prostoru županije napredovala trgovina i obrt. O etničkoj strukturi teško je dati

konkretnije zaključke, ali na temelju navedenih arheoloških nalaza možemo zaključiti dominantnost slavenskog stanovništva. Trenutno županija obiluje ranosrednjovjekovnim lokalitetima i materijalima, no kako bi se pružila bolja slika života u ranom srednjem vijeku, potrebna su dodatna arheološka istraživanja.

8. Popis literature

T. ARALICA, M. ILKIĆ, 2012, 174. – Tomislav Aralica, Mato Ilkić, Križnica sablje ili paloša Drugog avarskog kaganata iz Nina, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 29, Institut za arheologiju, Zagreb, 167-184.

BEGOVIĆ, B., 2022. – Branko Begović, *Općina Pitomača*, ur: Branko Begović, Pitomača.

ČIMIN, R., 2021. – Robert Čimin, Srednjovjekovno naselje Petrovac kod Virovitice, *Podravina*, vol. 20, br. 39, Samobor, 203-216.

ČIMIN, R., VALENT, I., 2017. – Robert Čimin, Ivan Valent, Petrovac, *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 13/2016., Zagreb, 186-189.

DEMO, Ž., 2014. – Željko Demo, *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu: (s prilogom Maje Bunčić)*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

DIZDAR, M., 2010a. – Marko Dizdar, Zaštitna arheološka istraživanja ranosrednjovjekovnog naselja Slatina-Turbina 1, *Annales Instituti Archaeologici*, vol. VI, Zagreb, 26-29.

DIZDAR, M., 2010b. – Marko Dizdar, Slatina – Zaobilaznica grada, *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 6/2009., Zagreb, 121-123.

DIZDAR, M., SEKELJ IVANČAN, T., 2017. – Marko Dizdar, Tatjana Sekelj Ivančan, The mediaeval site of Slatina-Turbina 1, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, vol. 6, ur: Tatjana Sekelj Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, 63-76.

FETTICH, N., 1942. – Nandor Fettich, Der Fund von Čađavica, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 22-23, Zagreb, 55–62.

FILIPEC, K., 2015. – Krešimir Filipec, *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, Univerzitet u Sarajevu, ur: Edin Bujak, Sarajevo.

GALIOT, S., 2011. – Slavko Galiot, Sladojevci – Lipa (AN 8), *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 7/2010., 164-166.

GRAČANIN, H., 2007. - Hrvoje. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i Južna Panonija, *Scrinia Slavonica*, vol. 7, Slavonski Brid, 7-64.

GRAČANIN, H., 2008. – Hrvoje Gračanin, Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica*, vol. 8, Slavonski Brod, 13-54.

GRAČANIN, H., 2010. – Hrvoje Gračanin, Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica*, vol. 10, Slavonski Brod, 9-69.

GRAČANIN, H., PISK, S., 2015. – Hrvoje Gračanin, Silvija Pisk, Sjeverozapadna Hrvatska u ranome srednjem vijeku, *Nova zraka u europskom svjetlu, Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, ur: Zrinka Nikolić Jakus, Zoran Ladić, Biblioteka Povijest Hrvata, sv. 1, Zagreb, 345-366.

JARAK, M., 2016. – Mirja Jarak, Arheološko-kulturna određenja u interpretaciji ranosrednjovjekovnih grobnih nalaza iz Čađavice i Požeškog Brestovca, *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske*, ur: Juraj Belaj, Siniša Krznar, Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj-Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, 7-21.

JELINČIĆ VUČKOVIĆ, K., 2015. – Kristina Jelinčić Vučković, *Rimsko selo u provinciji Gornjoj Panoniji: Virovitica Kiškorija Jug*, ur: Marko Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb

JERONČIĆ, T., PARO, A., 2014. – Tomislav Jerončić, Ante Paro, Virovitica – Muškara (AN 1), *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 10/2013, Zagreb, 141-143.

KARAMAN, LJ., 1940. – Ljubo Karaman, Iskopine društva „Bihaća“ u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU*, Zagreb, 1–44.

LOŽNJAK DIZDAR, D., 2006. – Daria Ložnjak Dizdar, Rezultati zaštitnoga arheološkog istraživanja prapovijesnog i ranosrednjovjekovnog naselja Virovitica – Đota 2005., *Annales Instituti Archaeologici*, vol. II, Zagreb, 48-51.

MAGAŠ, D., 2013. – Damir Magaš, *Geografija Hrvatske*, Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Izdavačka kuća Meridijani, Zadar.

MALJKOVIĆ, B., 2011. – Blaňa Maljković, Sladojevci – Hruščik – Brodišće, *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 7/2010, 156-158.

MALJKOVIĆ, B., NODILO, H., 2015. – Blaňa Maljković, Helena Nodilo, Bobovište i Hruščik – Brodišće, lokaliteti na trasi obilaznice Slatine, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, Knjiga sažetaka 2. međunarodnog znanstvenog skupa, Institut za arheologiju, Zagreb, 34-35.

MILETIĆ, M., 2014. – Martina Miletić, Virovitica–Kresonci (AN 2), *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 10/2013, 139–141.

MILOŠEVIĆ, A., 2000. – Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi (dio drugi)*, katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, ur: Ante Milošević, Split.

NAKIĆ, A., MARTINOV, D., 2015. – Andrija Nakić, Damir Martinov, Virovitica – Brezik (AN 3), *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 11/2014, 137-139.

SALAJIĆ, S., 2001. – Silvija Salajić, *Arheologija Virovitičkog kraja*, Gradski muzej Virovitica, Virovitica.

SALAJIĆ, S., 2008. – Silvija Salajić, Izložba arheoloških nalaza, zapadna virovitička obilaznica, zaštitna arheološka istraživanja godine 2005/2006., *Zavičaj, Časopis ogranka Matice hrvatske u Virovitici*, br. 23-24, 15-17.

SALAJIĆ, S., 2017. – Silvija Salajić, The early medieval settlement on the archaeological site Virovitica-Đurađ east, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, vol.6, Zagreb, 197-204.

SALAJIĆ, S., 2019. – Silvija Salajić, *Orešac – prije i poslije Bolencija*, Virovitica.

SEKELJ-IVANČAN, T., 2006. – Tatjana Sekelj Ivančan, Slavensko paljevinsko groblje na položaju Duga ulica 99 u Vinkovcima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 23, Zagreb, 141-212.

SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2008. – Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Medieval settlements in the Virovitica Region of the Drava River Basin in the period from the 7th to the 11th centuries, *Srednji vek/Mittelalter*, ur: Mitja Guštin, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 113-128.

SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2010. – Tajana Sekelj Ivančan, Tatjana Tkalčec, Rekonstrukcija kuće iz ranosrednjovjekovnog naselja Virovitica-Kiškorija jug, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 27, Zagreb, 217-224.

SEBASTIJAN. S. 2016. – Sebastijan Stingl, Ranosrednjovjekovni paljevinski ukopi u Hrvatskoj, *Rostra*, vol. 7, Zadar, 41-60.

TKALČEC, T., 2006. – Tatjana Tkalčec, Crkvari – crkva sv. Lovre, *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 2/2005, Zagreb, 69.

TKALČEC, T., 2006. – Tatjana Tkalčec, Crkvari - crkva Sv. Lovre 2005., *Annales Instituti Archaeologici*, vol. II, Zagreb, 23-28.

TKALČEC, T., 2008. – Tatjana Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari - crkva sv. Lovre 2007., *Annales Instituti Archaeologici*, vol. IV, Zagreb, 23-31.

TKALČEC, T., 2009. – Tatjana Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari - crkva sv. Lovre 2008., *Annales Instituti Archaeologici*, vol. V, Zagreb, 36-42.

TKALČEC, T., 2010. – Tatjana Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari-crkva sv. Lovre 2009., *Annales Instituti Archaeologici*, vol. VI, Zagreb, 17-23.

TKALČEC, T., 2012. – Tatjana Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari - crkva sv. Lovre 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, vol. VIII, Zagreb, 23-28.

TKALČEC, T., 2013. – Tatjana Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2012. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, vol. IX, Zagreb, 20-25.

TKALČEC, T., 2014. – Tatjana Tkalčec, Posljednja sezona sustavnih zaštitnih arheoloških istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2013. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, vol. X, Zagreb, 73-81.

TKALČEC, T., SEKELJ IVANČNA, T., KRZNAR, S., 2021. – Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, Siniša Krznar, Arheologija srednjovjekovnih utvrda, naselja i groblja sjeverne Hrvatske, Institut za arheologiju, Zagreb.

TOMIČIĆ, Ž., 1997. – Željko Tomičić, *Zvonimirovo i Josipovo groblja starohrvatskog doba u Virovitičkoj-podravskoj županiji*, Institut za arheologiju, Gradski muzej Virovitica, Zagreb-Virovitica.

TOMIČIĆ, Ž., 1999. – Željko Tomičić, *Panonski periplus: arheološka topografija kontinentalne Hrvatske*, ur: Tihomil Maštrović, Institut za arheologiju, Zagreb.

TOMIČIĆ, Ž., 2000. – Željko Tomičić, Arheološka slika ranoga srednjeg vijeka na prostoru međurječja Drave, Dunava i Save (Dio prvi – Rasprave i vrela), *Hrvati i Karolinzi*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, ur: Ante Milošević, Split, 142-161.

TOMIČIĆ, Ž., 2003. – Željko Tomičić, Grob odličnice iz ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo-Veliko polje, *Opuscvla archaeologica*, vol. 27, Zagreb, 549-560.

TOMIČIĆ, Ž., TKALČEC, T., 2005. – Željko Tomičić, Tatjana Tkalčec, Crkvari – crkva sv. Lovre, *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 1/2004, Zagreb, 51-52.

TOMIČIĆ, Ž., JELINČIĆ, K., 2006. – Željko Tomičić, Kristina Jelinčić, Suhopolje – Kliškovac. Rezultati istraživanja 2005., *Annales Instituti Archaeologic*, vol. VIII, Zagreb, 40-47.

TOMIČIĆ, Ž., 2009. – Željko Tomičić, Suhopolje – Kliškovac: Od toponima do arheološke spoznaje!, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 36, Split, 229-245.

TOMIČIĆ, Ž., 2019a. – Željko Tomičić, Grobna cjelina 40 s ranosrednjovjekovnog groblja Zvonimirovo – Veliko polje, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, br. 539=54, Zagreb, 97-123.

TOMIČIĆ, Ž., 2019b. – Željko Tomičić, *Bjelobrdski kulturni krug groblja 9. do 13. stoljeća u međurječju Mure, Drave, Dunava i Save*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Zagreb-Požega.

TOMIČIĆ, Ž., 2021. – Željko Tomičić, Grobna cjelina 31 s ranosrednjovjekovnoga groblja Zvonimirovo – Veliko polje, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 48, Split, 161-198.

VALENT, I., ZVIJERAC, I., SEKELJ IVANČAN, T., 2017. – Ivan Valent, Ivan Zvijerac i Tajana Sekelj Ivančan, Topografija arheoloških lokaliteta s talioničkom djelatnošću na prostoru Podravine, *Podravina*, vol. 16, br. 32, Samobor, 5-25.

VINSKI, Z., 1958. – Zdenko Vinski, O nalazima 6. i 7.stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata, *Opuscula archaeologica*, vol. 3, Zagreb, 13-55.

Sažetak

Ranosrednjovjekovni arheološki lokaliteti na području Virovitičko-podravske županije

U ovome je radu dan pregled ranosrednjovjekovnih lokaliteta na području Virovitičko-podravske županije. Osim lokaliteta, u rad je uklobljen i kratak pregled povijesnih zbivanja na prostoru županije od kasne antike sve od dolaska Kolomana na vlast te pregled istraživanja i istraživača vezanih za nabrojene lokalitete. Lokaliteti su podijeljeni prema svome sastavu na naselja i groblja te na slučajne nalaze, kojima je naznačena trasa potencijalno budućih istraživanja.

Ključne riječi: Virovitica, Virovitičko-podravska županija, rani srednji vijek, naselja, groblja, bjelobrdska kultura

Summary

Early medieval archaeological sites from the Virovitica-Podravina County

This paper gives an overview of early medieval sites in the Virovitica-Podravina County. Aside from the sites, the paper includes a brief summary of historical events in the county since late antiquity, until king Koloman arose to power, as well as an outline of studies linked to the listed sites. Sites are divided according to their composition as settlements, cemeteries and accidental finds, which indicates the route of potential future researches.

Key words: Virovitica, Virovitica-Podravina County, early Middle Ages, settlements, cemeteries, Bijelo brdo culture